

Korte en lange termijn

De zgn. oliecrisis heeft in Nederland geen ramp veroorzaakt. De opmerking vorig jaar van premier Den Uyl dat de tijden van weleer nooit meer zullen terugkomen, lijkt dan ook niet juist. Deze conclusie kan men trekken uit de nieuwste prognoses van het Centraal Planbureau, gepubliceerd in de *Nadere nota over het voorgenomen financiële en sociaal-economische beleid in 1974*. De Nederlandse economie zal ook in 1974 blijven groeien, zij het iets minder dan in 1973. Dit blijkt uit de groeicijfers van de volgende belangrijke macro-economische kerngegevens: de particuliere consumptie, de bruto-investeringen, de materiële overheidsbestedingen, het nationaal produkt en het vrij beschikbaar inkomen zullen reëel resp. stijgen met (tussen haakjes de groeicijfers voor 1973): 2,5 (2,5), 2 (8,5), 4,5 (-2,5), 2,5 (5) en 1 (2)%. Bovendien houden we een overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans (f. 2,25 mrd.). De onheilspellende prognoses van eind vorig jaar zullen gelukkig niet worden bewaarheid.

Het hierboven geschetste beeld van de Nederlandse economie is echter — ervan uitgaande dat de prognoses gerealiseerd zullen worden — om twee redenen niet helemaal zuiver.

In de eerste plaats dient te worden opgemerkt dat door een stijging van de olieprijs van 1973 op 1974 met 140% de inflatie nog zorgwekkender wordt. Door deze prijsstijging zal onze invoer 25% duurder worden. Mede hierdoor zal in 1974 het prijspeil van de particuliere consumptie met 11,5% toenemen (vorig jaar 9%) en stijgt de loonsom per werknemer met 14,5% (vorig jaar 15%). Evenals een olie-embargo roept een olieprijsstijging het gevaar van een mondiale recessie op. Zo zullen de OECD-landen door deze prijsstijging \$ 45 mrd. meer dan in 1973 voor hun olie-import moeten neerleggen. Mede hierdoor zal Nederland in 1974 130.000 à 135.000 werklozen tellen.

In de tweede plaats moet worden beseft dat het om macro-economische prognoses gaat. De verdeling van de kerngegevens over bedrijfstakken en personen kan schrijnend zijn. Energie- en arbeidsintensieve bedrijfstakken zullen de meeste last ondervinden van een recessie. Een en ander blijkt reeds uit de klachten van de organisaties voor het midden- en kleinbedrijf. Bovendien behoeft het geen toelichting dat werklozen meer door een recessie worden getroffen dan werknemers die niet op straat staan.

Een eventuele recessie komt dus nauwelijks tot uiting in de reële (voor inflatie gecorrigeerde) macro-economische grootheden. Dit komt voor een deel door het sociaal-economische beleid van de regering. Dit beleid zal zich echter niet alleen moeten richten op het voorkomen van een recessie, maar ook op een rechtvaardige verdeling van de inflatieleasten. Het wordt dan uiteraard beïnvloed door de politieke wensen van de regerende bewindslieden. Daarom moeten de discussies tussen de regering en de oppositie met de nodige reserves worden beoordeeld.

Zoals de regering zelf te kennen heeft gegeven, maakt ze gebruik van de Keynesiaanse politiek. Ze gaat er dus vanuit dat Nederland een onderbesteding heeft. Hoe groot die onderbesteding is, weet niemand. Ze komt voor een deel tot uiting in de door de oliecrisis veroorzaakte werkloosheid. Deze werkloosheid wordt bestreden met traditionele maatregelen als werkgelegenheidsprogramma's, investeringsaftrek, groei van de overheidsuitgaven en belastingverlaging.

Om de inflatielast zo rechtvaardig mogelijk te verdelen, gaat de regering er vanuit dat de personen met een inkomen tot f. 17.500 er reëel niet op achteruit mogen gaan. Het is opvallend dat een voor een groot deel socialistische regering gebruik maakt van belastingverlaging om een recessie te bestrijden. Daar staat echter tegenover dat zij niet gebruik maakt van instrumenten die een regering van rechtse signatuur zou hanteren: inflatiecorrectie en wiebeltax. Door deze instrumenten zouden alle inkomens evenredig worden bevoordeeld en dus niet — zoals nu — vooral de lage inkomens. Dit zou niet in het huidige nivelleringsbeleid passen.

Opvallend is ook dat de regering zich van traditionele maatregelen bedient en geen maatregelen zoekt die beter passen bij de vorig jaar door Den Uyl geuite mening dat de tijden van vroeger niet terugkeren. In plaats van een economisch beleid te ontwerpen dat gericht is op een selectieve groei — bijv. een actief sector-structuurbeleid — werd een Keynesiaanse therapie toegepast waardoor uiteraard alle bedrijven over één kam worden geschoren. We zouden hieruit kunnen afleiden dat het nog steeds moeilijk is een lange-termijnbeleid te ontwerpen en dat de aandacht nog vnl. is gericht op vergroting van de inkomens, zelfs als deze meer worden genivelleerd.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Korte en lange termijn	281
Column Polarisatie, door <i>Dr. A. Peper</i>	283
<i>Drs. G. H. Terpstra:</i> Het sociaal vestigingsbeleid in Rotterdam	284
<i>Prof. Dr. A. van der Zwan:</i> De identiteit van de reclame (I); gezichtspunten van waaruit de reclame kan worden gezien	288
Verkiezingsuitslag	290
<i>Drs. E. N. Kertzman:</i> Belastingstructuur, inflatie en economische groei; Verslag van het 29e congres van het IIPF	291
Europa-bladwijzer Literatuurkroniek, door <i>Europa Instituut Leiden</i>	294
Boeknieuws <i>M. Morishima (e.a.): Theory of demand; real and monetary, door Drs. J. Muijsken</i>	296
<i>Prof. Dr. W. Begeer, Prof. Dr. L. H. Klaassen en Prof. Drs. J. R. Zuidema (red.): Economie dezer dagen, door Prof. Dr. P. B. Kreukniet</i>	297

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerker: W. D. Franckena.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 83,20 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 52 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptaari) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam,
tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

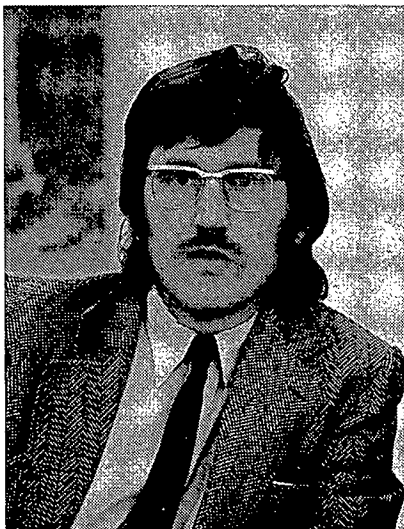
Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Polarisatie

De uitslag van de verkiezingen voor de Provinciale Staten wijst erop dat de polarisatie in de Nederlandse politieke verhoudingen zich doorzet. PvdA en VVD hebben elkaar te vuur en te zwaard bestreden. Het al jaren geteisterde confessionele midden werd deze keer door deze opposenten zoveel mogelijk met rust gelaten. Het was duidelijk waar het deze verkiezingen omging: vóór of tegen het kabinet-Den Uyl.

Hoewel de laatste jaren het woord polarisatie een steeds negatiever klank lijkt te krijgen — in sommige kringen heeft het de status van scheldwoord —, kan de strategie van polarisatie als een belangrijke bijdrage worden gezien aan de verduidelijking van de politieke keuze waarvoor de kiezer wordt gesteld. Iedereen heeft al jaren de mond vol over de zo geheten duidelijkheid in de politiek. Welnu, polarisatie is een van de middelen om het de kiezer „gemakkelijker” te maken een politieke keuze te doen. Politiek bedrijven is een vorm van reduceren, van het terugbrengen tot een aantal essentiële doelstellingen/onderwerpen/symbolen, waarin de kiezer zijn eigen maatschappelijke positie en wensen herkent.

Het lijkt mij daarom van weinig belang de nadelen van polarisatie — meestal gaat het dan om vormkwesties (het is dan bijv. niet „netjes” om niet met elkaar te willen samenwerken) — breed uit te meten. De compromissen-politiek van de eerste twintig jaar na de oorlog, was in vele opzichten ook geen toonbeeld van kies politiek handelen. Maar zoals die politiek paste in het sociale klimaat van die tijd zo is

de polarisatiepolitiek van nu een weerspiegeling van de gegroeide tegenstellingen in het Nederland ná de „roaring sixties”. Overigens is de aanzet voor de polarisatie al gegeven aan het eind van de jaren vijftig, toen de leider van de VVD, Prof. Oud, uitsprak dat zijn partij niet met de PvdA in één regering wilde zitten.

Het komt mij voor dat polarisatie in de eerste plaats gezien moet worden als een *uitdrukking* van de andere verhoudingen die er tussen groeperingen (belangen) en politieke visies zijn ontstaan. Dit betekent dat het *middel* polarisatie *als middel* weinig eigen invloed heeft op het sociaal-politieke gebeuren. Het is gehouden binnen de feitelijk aanwezige en door de kiezers herkende tegenstellingen te blijven, al kan het hier en daar de accenten wat zwaarder aanzetten. Polariseren zonder dat je duidelijk de „polen” waar het om gaat kunt aanwijzen, c.q. herkent, werkt niet.

Het interessante van de laatste verkiezingsuitslag is dat deze aan de ene kant laat zien dat de polarisatie zich voortzet — PvdA versus VVD —, aan de andere kant dat een deel van de kiezers meer bewust lijkt te hebben gekozen voor een verzoeningskoers. Daaruit moet naar mijn mening verklaard worden waarom het confessionele midden zich redelijk heeft kunnen stabiliseren. Een groot deel van het kiezerscorps is de laatste acht jaar zo door elkaar geschud, dat velen nu een „rustpunt” proberen te vinden bij links, rechts dan wel het centrum. Deze ontwikkeling is ten aanzien van het centrum in zoverre opmerkelijk, omdat — hoe groot de afval van de confessionele partijen (met

name KVP, CHU) de laatste jaren al is geweest — de ontzuiling naar mijn mening nog lang niet is voltooid.

In de Nederlandse politiek begint zich duidelijk een driedeling — links, centrum, rechts — af te tekenen. Het ziet er verder naar uit dat de ruimte voor het ontstaan van nieuwe partijen kleiner is geworden. De wetenschap dat vele partijen die in het verleden als kometen omhoog zijn geschoten, in korte tijd weer pijlsnel vallen (D'66, DS'70), zal waarschijnlijk vele kiezers doen aarzelen om in de toekomst al te gemakkelijk hun stem te geven aan dit soort sociale (D'66) of persoonsgebonden (DS'70-Drees Jr.) bewegingen.

Het is nu eenmaal gemakkelijker een politieke partij op te richten dan in stand te houden. Dit laatste veronderstelt een enigszins omliggende visie, het kunnen aanwijzen van een herkenbare en stabiele kern in het electoraat waar men op wil steunen, en een goede partij-organisatie. Wie zich als partij afhankelijk maakt van de zwevende kiezers, geeft zich over aan politieke zelfmoord.

Het sociaal vestigingsbeleid in Rotterdam

DRS. G. H. TERPSTRA

Vanaf december 1969 wordt in Rotterdam een discussie gevoerd over een te voeren sociaal vestigingsbeleid. Een dergelijk beleid houdt in dat de gemeente Rotterdam speciale sociale criteria opneemt in het pakket van eisen waaraan bedrijven moeten voldoen indien deze zich in Rotterdam willen vestigen. Na discussies binnen de gemeenteraad en tussen werknemers- en werkgeversorganisaties dreigde de minister van Sociale Zaken het gemeenteraadsbesluit tot invoering van een sociaal vestigingsbeleid door de Kroon te laten vernietigen. Het college van B en W en de minister kwamen echter een compromis overeen. Kort daarop werd evenwel in de Tweede Kamer een motie aangenomen volgens welke het raadsbesluit van Rotterdam dient te worden geschorst. De minister zal deze motie echter niet uitvoeren zodat Rotterdam met een uniek experiment kan beginnen. Drs. G. H. Terpstra, economisch medewerker van het Christelijk Nationaal Vakverbond, beschrijft in dit artikel de geschiedenis en inhoud van het sociaal vestigingsbeleid in Rotterdam. Hij doet dit door de standpunten van de betrokkenen — werknemers, werkgevers, Dr. Pels van de Stichting van de Arbeid, gemeente Rotterdam en de minister van Sociale Zaken — uiteen te zetten en van commentaar te voorzien.

De gemeenteraad van Rotterdam heeft op 8 november 1973 met 29 tegen 15 stemmen een besluit inzake een sociaal vestigingsbeleid aanvaard. In artikel 1 lid 1 van dit besluit wordt bepaald, dat bij een aanvraag tot uitgifte van gronden in huur of erfpacht ten behoeve van een vestiging of uitbreiding met 50 of meer arbeidsplaatsen van bedrijven en instellingen door de aanvrager de volgende gegevens aan B en W dienen te worden overgelegd:

- a. het aantal te scheppen arbeidsplaatsen ingedeeld naar beroepsgroepen;
- b. het opleidingsniveau, hetwelk voor de verschillende functies wordt geëist; in het geval dit opleidingsniveau aanmerkelijk wordt beïnvloed door interne bedrijfsopleidingen, tevens het opleidingsniveau van de te werven arbeidskrachten;
- c. het loonniveau in gulden van de te plaatsen werknemers;
- d. de gebieden waarin naar verwachting de werknemers zullen worden geworven gesplitst naar regio, naar provincie en — wat buitenlandse arbeidskrachten betreft — naar land;
- e. de wijze en plaatsen van huisvesting van buitenlandse arbeidskrachten;
- f. de omvang van de sociaal-hygiënische voorzieningen, zoals was- en kleedgelegenheden, kantines en ontspanningsruimten, in de te stichten gebouwen;
- g. de werktijden en mogelijkheden van (verdere) spreiding daarvan;
- h. de wijze van vervoer van en naar het werk.

In lid 2 van hetzelfde artikel wordt bepaald dat in bepaalde nauwkeurig omschreven gevallen tevens moet worden overlegd:

- a. een verklaring dat aanvrager bereid is zelf of via een organisatie van werkgevers met de daarvoor aangewezen organisaties van werknemers (verder te noemen vakorganisaties), samenwerkend in of met het plaatselijk overlegorgaan van de vakcentrales te Rotterdam, overleg te

plegen over de in artikel 2 van dit besluit te treffen overeenkomst;

- b. een verklaring dat aanvrager, onverminderd hetgeen hieromtrent met de vakorganisaties wordt overeengekomen, burgemeester en wethouders van Rotterdam in voorkomende gevallen zal informeren over plannen tot reorganisatie die gevolgen kunnen hebben voor de werkgelegenheid van 50 of meer personeelsleden.

In artikel 2 wordt gesteld, dat B en W slechts een voorstel tot uitgifte van de grond aan de gemeenteraad zullen doen indien aanvrager een verklaring overlegt waaruit blijkt dat overleg tussen aanvrager en de betreffende vakorganisaties heeft plaatsgevonden over:

- a. het wel of niet afsluiten van collectieve arbeidsovereenkomsten en andere overeenkomsten of regelingen ten behoeve van de werknemers;
- b. de bereidheid om ook buiten de onder punt a van dit artikel bedoelde overeenkomsten en regelingen met de vakorganisaties overleg te plegen over het algemene personeelsbeleid; de organisatiestructuur, het werkoverleg en eventuele nadere voorzieningen voor bijzondere groepen als de jongere-, de gehuwde vrouwelijke- en de oudere werknemers;
- c. de bereidheid tot overleg met de ondernemingsraad en andere overlegcommissies over de milieuvraagstukken binnen het bedrijf of instelling;
- d. de bereidheid tot het informeren van de ondernemingsraad en andere overlegcommissies, de vakorganisatie en het college van burgemeester en wethouders van Rotterdam over plannen tot reorganisatie, vermeldende o.a. de gevolgen hiervan voor de werkgelegenheid van 50 of meer personeelsleden;
- e. de bereidheid tot het beschikbaar stellen van kantines en/of ontspanningsruimten voor vakbonds- en/of personeelsactiviteiten;

f. de bereidheid tot het beschikbaar stellen van publikatieborden in de bedrijfsruimten voor het aankondigen van vakbonds- en/of personeelsactiviteiten.

De ontwikkeling op het gebied van het sociaal vestigingsbeleid in Rotterdam is heel sterk overschaduwed door de vrees voor een gebrek aan ontwikkeling op economisch gebied als gevolg van de oliecrisis. Het sociaal vestigingsbeleid lijkt echter belangrijk genoeg om er in dit korte artikel aandacht aan te schenken.

Korte voorgeschiedenis

Het gewest Rotterdam van de PvdA heeft in het programma voor de gemeenteraadsverkiezingen in 1969 een paragraaf opgenomen, waarin wordt gepleit voor het aanleggen van sociale criteria in het pakket eisen, waaraan bedrijven zouden moeten voldoen bij een vestiging in de gemeente. De fractie van de PvdA in de gemeenteraad diende op grond hiervan de volgende motie in:

„De gemeenteraad van Rotterdam in vergadering bijeen van 9 tot en met 11 december 1969, spreekt uit, dat voortaan bij de uitgifte van haven- en industrieterreinen ook sociale voorwaarden dienen te worden gesteld aan de hand van een nader te ontwerpen sociaal statuut, en nodigt het college van burgemeester en wethouders uit, een ontwerp sociaal statuut in de Raad te brengen, en gaat over tot de orde van de dag”.

Daar de term „sociaal statuut” over het algemeen wordt gebruikt voor een met menselijke waarden e.d. versterkte cao is later steeds gebruik gemaakt van de term „sociaal vestigingsbeleid”. Deze motie is niet in stemming gebracht, daar B en W toezegden de zaak ter hand te nemen. Adviezen werden onder meer gevraagd aan het plaatselijke overlegorgaan van vakcentrales te Rotterdam, aan de Raad van Nederlandse Werkgeversverbonden en aan de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam.

Daar de adviezen van werkgevers en werknemers niet geheel gelijk waren, heeft het College van B en W advies gevraagd aan Dr. P. S. Pels, secretaris van de Stichting van de Arbeid. Ook over dit advies zijn werkgevers en werknemers het niet eens geworden. Het werknemersstandpunt, dat de gemeenteraad dan maar zou moeten beslissen is op 8 november jl. door de gemeenteraad overgenomen.

Minister Boersma van Sociale Zaken had tot 8 februari jl. de mogelijkheid het gemeenteraadsbesluit voor te dragen voor vernietiging door de Kroon. Zoals blijkt uit het vervolg had minister Boersma inderdaad ernstige bedenkingen tegen het betreffende gemeenteraadsbesluit.

Vóór het verlopen van de termijn is er echter overeenstemming bereikt tussen de minister en B en W van Rotterdam over een wijziging van het besluit. Deze wijziging houdt in dat de aanvrager overeenkomstig artikel 2 geen verklaring over het gevoerde overleg behoeft te overleggen die mede-ondertekend is door de vakorganisaties. De vakorganisaties worden nu uitgenodigd door B en W schriftelijk hun standpunt over deze verklaring kenbaar te maken. Na deze overeenstemming was er volgens minister Boersma geen reden meer aanwezig het besluit voor vernietiging door de Kroon voor te dragen. Hier kwam nog als argument bij dat deze vernietiging hoogstwaarschijnlijk juridisch niet haalbaar zou zijn geweest. Met uitzondering van de VVD-fractie heeft de Rotterdamse gemeenteraad het gewijzigde besluit aanvaard op 7 februari 1974.

In de Tweede Kamer zijn alsnog pogingen ondernomen het Rotterdamse initiatief overeenkomstig de wensen van de werkgevers te torpederen. Van Aardenne en Joekes van de VVD dienden 6 februari jl. een motie in, waarin de regering wordt verzocht het Rotterdamse besluit te schorsen. Dezelfde dag dienden o.a. Van Dam (ARP) en Van Zeil (KVP) een motie in, waarin de regering wordt gevraagd met spoed de SER om advies te vragen en haar definitieve standpuntbepaling op te schorten tot na ontvangst van dit advies.

De interpretatie van o.a. de minister dat deze motie zou inhouden dat Rotterdam als experiment mocht doorgaan, ging de indieners blijkbaar veel te ver, waardoor 7 februari een „verbeterde” motie werd ingediend door dezelfde politici, waarin de regering duidelijk wordt gevraagd hangende de adviesaanvraag te bevorderen dat het raadsbesluit wordt geschorst. Deze motie is door de Tweede Kamer met 65 tegen 56 stemmen aangenomen. Gelet op de reeds genoemde argumenten heeft minister Boersma besloten geen gevolg te geven aan deze motie. Rotterdam kan dus met het experiment beginnen.

In het onderstaande zullen we de diverse standpunten proberen weer te geven, zo mogelijk voorzien van enig commentaar.

Het werknemersstandpunt

Het werknemersstandpunt wordt hier als eerste standpunt behandeld, niet alleen omdat het mij het meest juiste voorkomt, maar ook omdat het plaatselijk overlegorgaan een duidelijk voorstel heeft gedaan. Het werkgeversstandpunt is in zekere zin een reactie op dit voorstel.

Op basis van een interne NVV-notitie heeft het landelijk overlegorgaan zich uitgesproken voor „een sociaal vestigingsbeleid” op grond van de motivering, dat een gemeente niet alleen een verantwoordelijkheid draagt voor een goed milieubeleid, een goede infrastructuur e.d., maar ook voor de sociale voorwaarden, waaronder de bewoners moeten werken. Een verantwoord sociaal beleid is ook van algemeen belang.

Tevens is het onjuist de gemeente verantwoordelijk te stellen voor bijv. woningbouw, vervoer, onderwijs e.d. zonder dat het bestuur op de hoogte wordt gesteld van de te verwachten ontwikkelingen op dit punt als gevolg van de activiteiten van nieuwe en uitbreidende bedrijven. Uiteraard is het de vakbeweging ook niet onwelgevallig een handvat te hebben waarmee een sociaal beleid tot op zekere hoogte kan worden afgedwongen 1). Daar de verantwoordelijkheid in dit verband is gelegd bij de gemeenten, dienen deze uiteraard overleg te plegen met de plaatselijke vakbeweging en niet met de landelijke.

Het plaatselijk overlegorgaan heeft op 10 november 1971 advies uitgebracht aan het College van B en W. Hierbij is het volgende concept overgelegd:

„Algemene voorwaarden ten aanzien van het sociaal vestigingsbeleid, door de gemeente te stellen aan ondernemingen die in die gemeente een vestigingsvergunning vragen.

De kandidaat dient zich bereid te verklaren om:

A. (met betrekking tot de opbouwfase van de onderneming)

1. bij het maken van de plannen voor de bouw, inrichting en ingebruikneming van de bedrijfsinstallaties en uitbreidingsplannen van bestaande ondernemingen gelijktijdig een sociaal plan te ontwerpen voor het in dienst nemen van personeel. Dit plan zal o.m. moeten bevatten:
 - a. een kwalitatieve en kwantitatieve aanduiding van alle soorten in de onderneming te bezetten arbeidsplaatsen;
 - b. opgave van de opleidingseisen die bij de werving daarvoor gesteld zullen worden;
 - c. de maximaal aanvaardbaar geachte tijdsduur tussen woon- en werkplaats voor het personeel;
 - d. de woon- en vervoersgelegenheid die men wil bieden;
 - e. het tijdstip en de opzet van wervingsacties;
 - f. de omvang en kwaliteit van de sociaal-hygiënische voorzieningen die men in de te bouwen bedrijfsruimten zal opnemen (was- en kleedgelegenheden, kantines, ontspanningsruimten);
 - g. de loon- en salarissenormen die men in eerste instantie voor de diverse personeelscategorieën zal hanteren;
 - h. de werktijden, die in eerste instantie zullen gelden en de spreiding van deze werktijden over de dag en over de week;
2. het ontwerp voor dit sociaal plan, voordat dit definitief wordt vastgesteld en te zamen met de bouwplannen ter verkrijging van de definitieve vestigingsvergunning bij de gemeente wordt

1) Zie bijv. *De Vakbeweging*, 15 maart 1973, 67e jaargang nr. 11, blz. 4.

- ingediend, met de vakbeweging te bespreken, om te trachten over de inhoud der regelingen tot een overeenkomst te komen;
3. het definitieve plan nadat het (eventueel gezamenlijk met de vakbeweging) is vastgesteld, in zoveel exemplaren te vermenigvuldigen dat iedere geïnteresseerde (waaronder potentiële sollicitanten) daarvan door bedrijf of vakbeweging een exemplaar kan worden verstrekt;
 4. de toetsing eerst plaatsheeft, als de gemeente geen bezwaar heeft m.b.t. andere vestigingsfactoren.
- B. (met betrekking tot het functioneren van de onderneming in de regio na de opbouwfase).
1. met de vakbeweging cao-en af te sluiten;
 2. ook buiten het raam van collectieve arbeidsovereenkomsten met de vakbeweging c.q. ondernemingsraad desgevraagd overleg te plegen over alle uitgangspunten en stelsregels die gehanteerd worden bij de diverse onderdelen van het sociale beleid, o.m. het personeelsbeleid (aanstelling en ontslag, opleiding, promotie e.d.), het reglement voor de ondernemingsraad, organisatiestructuur, werkoverleg, voorzieningen voor bijzondere groepen, zoals werkende jongeren, de gehuwde vrouw en oudere werknemers;
 3. op het bedrijf speciale vergaderruimte(n) beschikbaar te stellen voor bijeenkomsten van personeelsvertegenwoordiging en/of de vakbeweging;
 4. te allen tijde externe vakverenigingsfunctionarissen op het bedrijfsterrein toe te laten voor overleg met vakbondsleden en aan deze vakbondsleden zo nodig gelegenheid te geven met deze externe vakbondsfunctionarissen of met in het bedrijf zelf werkzame vakbonds kaderleden in bedrijfstijd gesprekken te voeren;
 5. in het geval van plannen tot reorganisatie die gevolgen zullen hebben voor de werkgelegenheid van groepen personeelsleden, niet alleen de personeelsvertegenwoordiging of ondernemingsraad alsmede de vakbeweging, maar ook de gemeente daarover tijdig te informeren;
 6. desgevraagd kantines en/of ontspanningsruimten tegen een redelijke vergoeding voor te maken extra onkosten beschikbaar te stellen voor vakbondsactiviteiten;
 7. desgevraagd publikatieborden in de bedrijfsruimten ter beschikking te stellen voor het aankondigen van vakbondsactiviteiten".

De voorwaarden van de vakbeweging hebben voor een deel betrekking op het verplicht stellen van het geven van informatie van de onderneming aan de plaatselijke overheid op een aantal terreinen. Deze informatie is voor de gemeente van groot belang bij het voeren van een arbeidsmarktpolitiek, een woningbouwbeleid en een vervoersbeleid.

Op analoge wijze heeft in de vakbeweging op nationaal niveau op grond van arbeidsmarktpolitieke motieven een meldingsplicht van voorgenomen omvangrijke ontslagen bepleit in de Raad voor de Arbeidsmarkt. De meerderheid van de kroonleden onderschreef dit standpunt. Het kabinet-Den Uyl heeft een wetsontwerp ter zake aangekondigd. Voor een ander deel hebben de voorwaarden betrekking op het sociaal beleid in de onderneming.

Punt A 4 stelt dat de „sociale procedure” pas in werking treedt indien er op grond van andere motieven geen bezwaren tegen de vestiging bestaan. Het heeft namelijk weinig zin een sociaal plan af te spreken voor een onderneming, die er bijv. op grond van milieu-eisen niet mag komen.

De juridische vorm waarin het één en ander moet worden gegoten is in dit voorstel niet behandeld. Overleg tussen gemeente en sociale partners biedt een goede mogelijkheid dergelijke problemen op te lossen.

Het werkgeversstandpunt

De Raad van Nederlandse Werkgeversverbonden, bestaande uit het VNO en het NCW heeft op 20 april 1972 medegedeeld tegenstander te zijn van een sociaal vestigingsbeleid op grond van de volgende motieven 2).

- a. Een sociaal vestigingsbeleid behoort niet tot de objecten van bestuurszorg van de gemeente. Volgens een aantal wetten bijv. PBO, OR is het sociaal beleid een zaak van rijksbelang. In de terminologie van artikel 193 van de Gemeentewet zou men kunnen spreken van een terrein dat buiten de huishouding van de gemeente valt.
- b. De gemeente kan als privaatrechtelijke eigenaresse van

gronden geen eisen stellen, die niets met de transactie te maken hebben.

- c. Aan veel eisen op het gebied van informatie wordt reeds lang voldaan door middel van andere instanties, zoals gewestelijke arbeidsbureaus e.d.

Advies Dr. P. S. Pels

De gemeente, die met deze beide adviezen — althans harmonieus — niet verder kon, heeft advies gevraagd aan Dr. Pels van de Stichting van de Arbeid. Deze heeft 19 oktober 1972 advies uitgebracht. Op grond van het feit, dat in Nederland over het algemeen sociaal beleid wordt gevormd in overleg tussen werkgevers- en werknemersorganisaties, stelt Pels voor de voorwaarden te splitsen in onderwerpen die rechtstreeks de gemeente raken, zoals informatie en onderwerpen, die wel van belang zijn voor de gemeente, maar waarvoor de sociale partners primair verantwoordelijk zijn, zoals het sociaal beleid in de ondernemingen.

De eerste voorwaarden kunnen door de gemeenten zelf worden gesteld, terwijl met betrekking tot de tweede groep voorwaarden een protocol zou moeten worden overlegd door de aanvrager, waaruit blijkt dat hij gesproken heeft met de vakbonden. In deze verklaring kunnen punten staan waarover wel en die waarover geen overeenstemming blijkt te bestaan.

Dit advies van Pels komt m.i. geheel tegemoet aan bestaande juridische bezwaren (art. 193 Gemeentewet) en aan een deel van de principiële bezwaren van de werkgevers. Een voorstel van de wethouder van Rotterdam een akkoord te bereiken op deze basis wordt door de werkgevers echter geheel afgewezen. De „protocol”-gedachte is voor hen eveneens onaanvaardbaar. De werknemers laten dan ook de beslissing liever over aan de gemeenteraad, waarbij de voorstellen van werknemerszijde worden gezien als een bijdrage aan zowel de verordening, als aan het protocol 3). Zoals blijkt uit het besluit heeft de gemeente in grote lijnen een beslissing genomen op basis van de constructie-Pels.

Standpunt minister van Sociale Zaken

Minister Boersma heeft op 29 oktober 1973 in een schrijven aan het college van B en W zijn visie gegeven op het ontwerpbesluit sociaal vestigingsbeleid. Op grond van een aantal overwegingen verzocht hij het college de zaak op te schorten. De belangrijkste motieven van de minister zijn de volgende.

- a. Het sociale beleid ligt in principe op de weg van de centrale overheid. Deze stelt het beleid vast onder goedkeuring van het parlement en na overleg met de sociale partners op centraal niveau.
- b. Het besluit schrijft aan de werkgever overleg voor met bepaalde vakorganisaties. Deze plicht is in strijd met de vrijheid van het al dan niet overleg plegen.
- c. Een aantal problemen zoals het bedrijvenwerk zijn of komen nationaal in discussie. Vooruitlopen op deze discussie door een gemeente is niet een gelukkige procedure.
- d. De procedure discrimineert tussen bestaande en nieuwe bedrijven, terwijl tevens de belanghebbende niet weet op grond van welke normen hij zal worden beoordeeld.

Alhoewel de minister waardering heeft voor de Rotterdamse pogingen, acht hij zijn bedenkingen van ernstige aard. De gemeente Rotterdam is niet ingegaan op het voorstel de behandeling op te schorten. Zoals reeds vermeld is de

2) Een uitgebreide uiteenzetting vindt men in *Onderneming*, 15 juni 1973, 2e jaargang nr. 24, blz. 1 en 3 en in *Onderneming*, 16 november 1973, blz. 11.

3) Zie brief plaatselijk overlegorgaan aan de wethouder van Rotterdam dd. 22 februari 1973.

minister, vóór de schorsingstermijn verliep tot overeenstemming gekomen met B en W van Rotterdam, waarbij met name t.a.v. het in b genoemde bezwaar enkele wijzigingen in het besluit zijn aangebracht.

Samenvatting van de argumenten en commentaar

De werknemers zijn met de meerderheid van de Rotterdamse raad voor een sociaal vestigingsbeleid, omdat:

- a. de gemeente goed op de hoogte moet zijn van te verwachten ontwikkelingen op het terrein van de werkgelegenheid, de woningbouw e.d.;
- b. de gemeente ook mede verantwoordelijk is voor goede sociale verhoudingen in de bedrijven binnen de gemeente;
- c. het sociaal beleid in de onderneming elk steuntje in de goede richting wel kan gebruiken.

De werkgevers verzetten zich tegen dit besluit omdat:

- a. een sociaal beleid niet tot de bestuurszorg van de gemeente zou behoren;
- b. het sociaal beleid een zaak is van werkgevers en werknemers in de betreffende onderneming en eventueel hun organisaties. Tevens kan de centrale overheid hierbij een rol spelen;
- c. veel instanties deze zaken reeds regelen, zoals de GAB's.

De beide eerste bezwaren zijn m.i. in de laatste Rotterdamse constructie voor een groot deel ondervangen. De gemeente schrijft alleen maar het geven van die informatie voor, die voor het gemeentelijk beleid van groot belang is. Waarom zou de gemeente niet op de hoogte mogen zijn van de plannen van de ondernemingen met betrekking tot hun personeelsbezetting, terwijl de gemeente wel verantwoordelijk wordt gesteld voor de woningbouw, het vervoer en het onderwijs? Het bezwaar van de werkgevers kan theoretisch gebaseerd zijn op de stelling, dat niemand buiten de onderneming deze informatie hebben mag of dat daarvoor andere instanties zouden moeten worden aangewezen. Het onder c genoemde bezwaar zou hierop kunnen wijzen.

De Raad voor de Arbeidsmarkt heeft geadviseerd te verwachten omvangrijke ontslagen te melden bij de gewestelijke arbeidsbureaus. Hiertegen hebben de werkgevers echter ook grote bezwaren, waardoor zij in de Raad tegen hebben moeten stemmen. Uit het standpunt met betrekking tot de problematiek in Rotterdam en het standpunt in de Raad voor de Arbeidsmarkt ingenomen met betrekking tot het melden van omvangrijk ontslag wordt niet geheel duidelijk aan wie de werkgevers hun informatie dan wel zouden willen toevertrouwen.

De stelling dat het sociaal beleid primair een zaak is van werkgevers en werknemers zal door niemand worden ontkend. In het besluit van de gemeente Rotterdam wordt dit ook duidelijk onderkend. De gezamenlijk ondertekende verklaring is vervangen door een verklaring van de werkgevers, met commentaar door de vakorganisaties. Beide constructies leggen de verantwoordelijkheid primair bij werkgevers en werknemers. De gemeente stelt zich op de hoogte van de resultaten van het overleg van de sociale partners.

Het werkgeversstandpunt dat werkgevers en werknemers samen het sociaal beleid gestalte moeten geven wordt m.i. echter niet versterkt door de houding van de werkgevers in het centraal overleg over dezelfde onderwerpen, zoals bedrijvenwerk en bepaalde faciliteiten. Daar worden allerlei motieven aangevoerd om aan te tonen dat in het centraal overleg ook geen afspraken moeten worden gemaakt over deze zaken. Wel moet ik de werkgevers toegeven, dat in het centraal overleg nooit het argument gebruikt is, dat de gemeentebesturen deze zaken zouden moeten regelen in plaats van de vakbeweging!

De combinatie van de Rotterdamse discussie met de nationale discussie doet ook hier de vraag rijzen, wie volgens de werkgevers dan wel gestalte zou moeten geven aan het sociaal

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

Faculteit der Economische
Wetenschappen

Door de benoeming van Prof. Dr. F. W. Rutten tot Secretaris-Generaal van het Ministerie van Economische Zaken bestaat er een vacature voor de leerstoel

CONJUNCTUURLEER EN ECONOMISCHE POLITIEK

De taken verbonden aan dit ordinariaat omvatten het onderwijs in en het onderzoek van macro-economische vraagstukken van de korte en de lange termijn in Westerse geïndustrialiseerde landen.

Kandidaten dienen de methoden van toegepast macro-economisch onderzoek te beheersen. Hierbij wordt in het bijzonder gedacht aan een kwantitatieve, modelmatige benadering van de problemen.

Van hen wordt verwacht dat zij aandacht kunnen besteden aan de economische politieke problemen die in Nederland aan de orde zijn.

Voorkeur wordt gegeven aan kandidaten die naast een grondige theoretische kennis, ruime ervaring hebben met macro-economisch beleid en/of onderzoek.

Zij die voor deze functie in aanmerking wensen te komen, evenals degenen die de aandacht willen vestigen op mogelijke kandidaten, wordt verzocht zich vóór 1 mei 1974 schriftelijk te wenden tot de Decaan van de Faculteit der Economische Wetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam, Burg. Oudlaan 50, Rotterdam-3016.

Inlichtingen over deze vacature worden verstrekt door de voorzitter van de benoemingscommissie Prof. C. J. van Eijk (telefoon 010-145511 of 140520).

beleid. Net als bij de informatie zal ook hier het antwoord hoogstwaarschijnlijk wel zijn: alleen de onderneming.

De bezwaren van minister Boersma komen met uitzondering van de in d genoemde in feite allemaal neer op de gedachte, dat de gemeenten niets mogen regelen met betrekking tot het sociaal beleid, omdat dit een nationale zaak zou zijn 4). Centrale overheid en sociale partners zijn de aangewezen gesprekspartners over deze zaak.

Deze visie ontkent echter de ontwikkelingen in de laatste jaren, waardoor steeds meer aspecten van het sociaal-economisch beleid worden behandeld door bedrijfstukken, ondernemingen e.d. De discussie over het bedrijvenwerk op nationaal niveau bijv. is een gevolg van de ontwikkelingen in de ondernemingen en bedrijfstukken. Deze ontwikkelingen stopzetten omdat men nationaal discussieert is niet bevorderlijk voor het verder ontwikkelen van het sociaal-economisch beleid.

Hier doet zich de vraag voor waarom in het sociaal beleid bedrijfstukken en ondernemingen wel mogen experimenteren en vooruitlopen op nationale discussies en gemeenten

4) De overlegplicht is nationaal een geaccepteerde zaak bijv. met betrekking tot fusies, het aantrekken van buitenlandse werknemers en het vragen van dispensatie met betrekking tot het minimumloon. Argument b moet dan ook alleen slaan op de bevoegdheid van de gemeente, niet op de overlegplicht als zodanig.

De identiteit van de reclame (I)

Gezichtspunten van waaruit de reclame kan worden gezien

PROF. DR. A. VAN DER ZWAN*

Op 31 oktober 1973 organiseerde de Nederlandse Reclame Stichting te Amsterdam een congres over het thema „de identiteit van de reclame”. Zij deed dit aan de hand van een uitvoerige enquête „Reclame en publiek 1973, een onderzoek naar identiteit”. De betekenis en interpretatie van de onderzoekuitkomsten werden op het congres belicht door Dr. G. M. van Veldhoven en Prof. Dr. A. van der Zwan. Laatstgenoemde schreef voor ESB een bewerkte versie van zijn toespraak. Het artikel zal in drie gedeelten worden gepubliceerd. Het eerste deel, dat o.a. ingaat op de gezichtspunten van waaruit de reclame kan worden gezien, is hieronder afgedrukt. Het tweede deel dat de uitkomsten van het onderzoek zal bevatten, en het derde deel, dat de ergernis over de reclame behandelt, zullen binnenkort in ESB verschijnen.

Bij een onderzoek naar de betekenis van de reclame is het nuttig een aantal belangrijke gezichtspunten te onderscheiden van waaruit de reclame kan worden gezien. In de eerste plaats is er de beschouwingwijze vanuit de relatie producent-consument, m.a.w. *de plaats van de reclame in de marktvoorziening*. Omdat de rol als marktpartij (producent-consument) slechts een aspect van het menszijn raakt, namelijk de voorziening van goederen en diensten, kan de reclame verder nog worden beschouwd vanuit de gevolgen die zij heeft op het geheel van de samenleving, ofwel *de reclame als maatschappelijk verschijnsel*.

Reclame en marktvoorziening

De discussie over de reclame vanuit het perspectief van de marktvoorziening kent een lange traditie.

en regio's niet? Te meer niet daar in de betreffende gemeente een jarenlange discussie is gevoerd over deze zaak met alle maatschappelijke groeperingen. Gelukkig heeft minister Boersma na de bereikte overeenstemming met Rotterdam toch ruimte gemaakt voor experimenten door de gemeenten en regio's op dit terrein. Het discriminatie-element wordt door Rotterdam onderkend en geaccepteerd.

Op lange termijn gaat men ervan uit dat de bedrijven die niet onder deze regeling zullen vallen, toch het sociaal beleid zullen optrekken aan de hand van de normen voor bedrijven, die wel onder de regeling vallen. Rotterdam geeft aan de nieuwe vestigingen een soort voortrekkersfunctie op het terrein van het sociaal beleid. Rotterdam kan nu op zijn beurt op nationaal niveau deze functie vervullen. Ons land is er toch ook steeds trots op geweest dat Rotterdam op economisch gebied een voortrekker is? Het is alleen een beetje vreemd dat de grootste aanhangers van de „economische voortrekkersideologie” Rotterdam op sociaal gebied met alle geweld willen gelijkgeschakelen met de rest van Nederland.

Verdoorn (Verdoorn, 1964 blz. 456-463) geeft een voortreffelijk overzicht van de thema's die in deze discussie een rol spelen:

- *De allocatieve efficiency*: draagt de reclame bij tot een betere allocatie van economische hulpbronnen of is juist het tegendeel het geval?
- *De keuzevrijheid van de consument*: bevordert de reclame door zijn informatieve functie de keuzevrijheid of heeft de gedragsbeïnvloeding zodanig de overhand dat van een vrije keuze geen sprake meer is?

Met betrekking tot *de allocatieve efficiency* gaat het in eerste instantie om een afweging van de kosten van reclame (en derhalve om de omvang van de reclame) en de mogelijkheden van verlaging van de produktiekosten als gevolg van marktvergroting en de daaruit resulterende schaalvergroting. In hoeverre draagt de reclame bij tot verlaging van de prijs en/of tot verhoging van de kwaliteit bij gegeven prijs?

In tweede instantie rijst de vraag of schaalvergroting zelf geen voorwaarde is voor grote en kostbare investeringen in research, produktontwikkeling en produktie-eenheden die niet zouden worden ondernomen als ze niet kunnen worden „afgeschermd” door enige vorm van marktbeheersing. In die marktbeheersing speelt de reclame een belangrijke rol. De reclame zou derhalve moeten worden beoordeeld vanuit de vraag of een hoog tempo van technische ontwikkeling binnen onze economische orde denkbaar is zonder reclame.

Een niet onbelangrijk aspect wordt in deze gevormd door de richting die de technische ontwikkeling aanneemt. Moet de produktontwikkeling die zich richt op volslagen ondergeschikte punten van produktdifferentiatie positief, d.w.z. als bijdrage tot de levensstandaard worden aangemerkt; of negatief, d.w.z. als verspilling? Als de centrale vraag al op afdoende wijze zou zijn te beantwoorden, rijst het vraagstuk van de toekenning van maatschappelijke prioriteit aan de technische en economische vooruitgang resp. aan die ontwikkeling in zijn verschillende uitingsvormen.

* De auteur is hoogleraar commerciële economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Reclame en keuzevrijheid

Een beoordeling van de bijdrage van de reclame aan de keuzevrijheid van de consument raakt zowel aan de omvang als aan de vorm van de reclame. Wärneryd c.s. (Wärneryd, 1971) citeren Amerikaans onderzoek waaruit blijkt dat de Amerikaanse consument via de verschillende media gemiddeld per dag met ca. 1.500 reclameboodschappen in aanraking komt, waarvan slechts een fractie erin slaagt (ca. 75) zijn aandacht en belangstelling te wekken. De selectieve „exposure” mag dan als afweermecanisme tegen overvoering fungeren, de effectiviteit van de reclame als verkoopinstrument is hierbij heel duidelijk in het geding, maar ook de vraag of bij een dergelijke ingrijpende selectie er iets terecht kan komen van verschaffing van relevante informatie.

Die vraag krijgt des te meer nadruk als men zich realiseert dat een overaanbod van reclameboodschappen ook voor de vormgeving vergaande consequenties kan hebben. De adverteerder die zich in het gevecht om de aandacht en belangstelling nog verstaanbaar wil maken, kan zich niet alleen gedwongen voelen om naar vergaande *simplificatie* van de boodschap zelf te streven, maar tevens om een groot gewicht toe te kennen aan de attentiewaarde. Ook al moet hij daarvoor verder afbreuk doen aan het informatieve gehalte van zijn boodschap.

Dynamisch gezien zit er het gevaar in dat *simplificatie* en de schreeuw om gehoord te worden nog versterkt worden omdat de „awareness” drempels als gevolg van de afstomping bij het publiek eerder zullen toenemen, dan afnemen. In feite kan men dit verschijnsel niet los zien van een differentiatie naar markten, waarbij het onderscheid naar markten met een hoge, resp. lage graad van verzadiging belangrijk is. Rogers (Rogers, 1962) stelt dat het belang van de massamedia als informatiebron afneemt naarmate het proces van diffusie verder is voortgeschreden. Op (vrijwel) verzadigde markten domineert de eigen ervaring als bron van informatie. Als men nu naar de werkelijke verdeling van de reclamebestedingen over de produktvelden kijkt (Cebuco, 1967-1972), dan valt het op dat die verdeling positief gecorreleerd is met de mate van verzadiging en dientengevolge negatief met het belang als informatiebron in het koopproces. Dit zou impliceren dat de overvoering met reclameboodschappen voor enkele grote produktgroepen nog sterker gevoeld moet worden dan over het geheel reeds geldt en alle nadelige consequenties zich hier in verhevigde mate voordoen. Deze stelling wordt ondersteund door empirisch onderzoek (Prad/Makrotest 1970; Bauer en Greijser 1968).

Reclame en marketingstrategie

Nu is er niet alleen een onderscheid te maken naar de *omvang* van de reclame op markten met lage en hoge graad van verzadiging, maar ook naar de *inhoud* van de gebezigde reclame en de *marketingstrategie* die wordt toegepast. Ik ben me ervan bewust enige stilering aan de werkelijkheid te geven die evenwel toch niet zo ver gaat, dat daarmee een eigen werkelijkheid wordt gecreëerd.

Schema

	Lage graad van verzadiging	Hoge graad van verzadiging
Marketingstrategie a)	Selectieve marktwerking (w.o. media-selectie)	Zelfselectie door afnemers
Inhoud reclameboodschap ..	Benadrukking van: • produkt- en merkdifferentiatie op belangrijke achten produktmerken en service-elementen	Benadrukking van: • produkt- en merkdifferentiatie op ondergeschikte punten • sociaal symbolische betekenissen (waarden)

a) Zie Frank, Massyen Wind (1972; blz. 6-11)

Een selectieve marktwerking (in termen van socio-economische deelpopulaties) voorkomt een opeenhoping

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU

W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven.

Wij leveren ook :

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

van reclameboodschappen bij een slechts ten dele geïnteresseerd publiek, terwijl benadrukking van verschillen tussen produkten en merken op saillante eigenschappen het informatieve gehalte van de boodschap en een rationale oordeelsvorming ten goede komt (N.B. De saillante eigenschappen behoeven op zich nog niet rationeel gefundeerd te zijn om toch in een rationeel afwegingsproces te worden betrokken).

Op markten met een hoge graad van verzadiging vervagen de verschillen tussen de socio-economische deelpopulaties als onvermijdelijk gevolg van een meer algemene acceptatie en de mogelijkheden van selectieve marktwerking raken vrijwel uitgeput, omdat er in het algemeen geen media bestaan die selectief zijn m.b.t. de dimensies die voor differentiatie benut worden. Het uitwijken naar ondergeschikte produktverschillen heeft niet als oorzaak dat saillante eigenschappen hier zouden ontbreken, maar dat merken en produkten daarop (niet langer) verschillen. Daarom grijpt men naar produkt-dimensies van ondergeschikt belang en naar bijkomende betekenissen („connotative meaning”) om merken van elkaar te onderscheiden.

Merken worden in de reclame verbonden met gebruikers die een eigen persoonlijkheid hebben (in termen van waardenoriëntaties) of gebruikssituaties die waarden-beladen zijn. De veronderstellingen die aan deze marketing-praktijk ten grondslag liggen zijn tweerlei:

- De waarden van een mens (waardenpatroon) zijn uniek, omdat ze gevormd zijn onder invloed van de cultuur en sociale omgeving waarvan hij deel uitmaakt, zijn opvoeding, opleiding en ervaringen. Als hij informatie ontvangt over een produkt of merk, dan zal hij die informatie ook verwerken in overeenstemming met zijn waarden (persoonlijkheid) en een positieve of negatieve attitude verwerven (Hughes, 1971; blz. 38-40). In geval van congruentie van de aangeboden waarden met de eigen persoonlijkheid een positieve, in geval van incongruentie een negatieve attitude. (N.B. In de hier uit Hughes geciteerde constructie wordt een vereenvoudiging toegepast. De conceptie van de zelfverwerkelijking en de gekoesterde ideaalbeelden m.b.t. produkten en merken spelen daarin ook een rol).

Dit proces van informatieverwerking begint reeds in de fase van de informatie-opname en daarop berust de strategie van de zelfselectie. Bij Hughes (op. cit., blz. 44) kan men ook een voorbeeld aantreffen dat de tandpastamarkt tot onderwerp heeft. Daarbij worden vier van elkaar verschillende merkbeelden gerelateerd aan even zo vele mensbeelden. Het voorbeeld heeft betrekking op de Verenigde Staten, maar zou in de Nederlandse verhoudingen tot een schok der herkenning leiden. Nu moet men zich realiseren dat bij de communicatie van deze produktbeelden van *ondeelbare* media als televisie gebruik wordt ge-

maakt. Zelfs als men er vanuit gaat dat de geschetste theorie validiteit zou bezitten, zou men rekening moeten houden met het effect dat gesorteerd wordt door de gelijktijdige confrontatie, soms zelfs in één reclameblok, met uiteenlopende reclameboodschappen. (N.B. De zelfselectie is een kansmechanisme en geen deterministisch mechanisme, zodat „exposure” aan meerdere reclameboodschappen over tandpasta in de rede ligt).

Als men nu in de overwegingen betreft dat gedragsbeïnvloeding inherent is aan reclame en ook als zodanig wordt gepercipieerd, terwijl de werking van de boodschap schijnt af te nemen als de ontvanger zich bewust is van de bedoeling hem te beïnvloeden (Wärneryd, blz. 56), kan men zich een voorstelling van dat effect maken.

Door de gelijktijdige confrontatie met uiteenlopende merk-beelden voor één en hetzelfde produkt en met even zoveel mensbeelden, maakt men de ontvanger tevens bewust van de wijze waarop men hem wil beïnvloeden. Name-lijk door belangrijke menselijke waarden te verbinden met koop- en gebruiksbeslissingen van een tamelijk triviaal karakter. Over de gevolgen kan men m.i. een goede gissing maken: Men voelt zich laag aangeslagen resp. bedrogen of misleid. Dat leidt niet alleen tot een ontkrachting van de boodschap, maar op lange termijn tot aantasting van de *perceptuele geloofwaardigheid* van de communicator, i.c. de adverteerder.

Als we onze overwegingen nog eens overzien:

- overaanbod van reclameboodschappen, selectieve „exposure” en verhoging van de „awareness” drempels; simplificatie van de boodschap en overaccentuering van attentiewaarde;
- positieve correlatie van omvang van de reclame per produktveld met de mate van marktverzadiging en dientengevolge negatieve correlatie met het belang als informatiebron;
- toepassing van zelfselectie met als gevolg opeenhoping van boodschappen bij een toch al matig geïnteresseerd publiek;
- gelijktijdige confrontatie met gedifferentieerde merkbeelden voor produkten die men niet wezenlijk onderscheiden acht, met als gevolg aantasting van de perceptuele geloofwaardigheid.

Als dit wezenlijke trekken van de reclame zouden zijn, wat zeer aannemelijk is voor grote delen van de reclame, dan kan men de informatieve waarde voor de consument niet hoog aanslaan. Evenzeer is het de vraag of reclame op produktvelden die gekenmerkt worden door een hoge graad van verzadiging wel een beduidende bijdrage tot de allocatieve efficiency kan leveren.

Veeleer ligt het voor de hand, dat de aandelen in de reclame-bestedingen tenderen een afspiegeling te zijn van de merkaandelen en dat belangrijke bedragen nodig zijn om verschuivingen tot stand te brengen.

Reclame heeft hier een consoliderende functie: de verdeling te stabiliseren en een drempel op te werpen tegen nieuwkomers.

Reclame als maatschappelijk verschijnsel

De vraagpunten waar het hier om gaat zijn goeddeels uit het voorgaande af te leiden: In welke mate worden maatschappelijke vraagstukken als de prioriteit die moet worden toegekend aan de technische en economische vooruitgang in de samenleving en de waardering van produktontwikkeling op punten van ondergeschikt belang, door de reclame beïnvloed?

Ook als de individuele consument zich via afweermechanismen als selectieve „exposure”, selectieve aandacht, ongeloof tegen de reclame, te weer stelt, ondergaat hij niet toch de stereotyperende invloed van reclame? Niet zozeer in

Verkiezingsuitslag

D'66 heeft geen democraten meer nodig.

Christen-Democratische Appèls smaken zoet noch zuur.

DS'70 heeft een berger nodig.

De PPR is nu echt in alle staten.

Zullen de PvdA en de VVD de winst wel eerlijk hebben gedeeld?

L.H.

zijn concrete afzonderlijke koopbeslissingen, alswel in zijn maatschappelijk perspectief, d.w.z. in de doelen die hij nastreeft en in de wijze waarop hij zijn relaties tot andere mensen vorm geeft? Kortom, in het mensbeeld dat hij van zichzelf en van anderen vormt. Ook al zou hij zelfverwerkelijking in het gebruik van een bepaald merk tandpasta als onzinnig van de hand wijzen, kan hij zich dan onttrekken aan de druk om zelfverwerkelijking te zoeken in de consumptie?

De wijze waarop de reclame in het onderzoek „Publiek en Reclame” bezien wordt

De drie thema's die ik in het voorgaande centraal heb gesteld, zijn:

- allocatieve efficiency;
- bijdrage tot keuze-vrijheid door informatie;
- invloed op het maatschappelijke vlak.

Deze komen alle in de gehouden enquête aan de orde. De wijze waarop brengt mee dat gedeeld wordt in alle beperkingen die enquêtes naar opinies en meningen kenmerken. De werkelijke bijdrage van de reclame tot de allocatie-efficiency is *geen* vraagstuk dat op basis van opinies *kan* worden verhelderd. Niet dat opinies en meningen er niet toe zouden doen, maar ook als er op bepaalde punten volledige overeenstemming zou bestaan, blijft de (fundamentele) vraag of deze meningen geschraagd dan wel weersproken worden door een verifieerbare realiteit.

Opinies werpen slechts licht op de mate waarin veronderstelde weerstanden tegen reclame verbreid zijn. Wij moeten daar onmiddellijk aan toevoegen dat in het onderzoek op twee wezenlijke punten beperkingen in acht zijn genomen die *niet* inherent zijn aan de methode van onderzoek. In de eerste plaats is opzettelijk nagelaten te differentiëren naar produktvelden. Ook al kan men begrip hebben voor de argumenten van de onderzoekers, dan nog valt dit uit theoretisch en praktisch oogpunt te betreuren. Enkele belangrijke hypothesen kunnen niet worden getoetst en daardoor ontbreekt de mogelijkheid om een relatie te leggen tussen de praktijk van de reclamevoering en de meningsvorming en derhalve zicht op de oorzaken van weerstanden. In de tweede plaats is in het onderzoek niet gepoogd vast te stellen in hoeverre men zich door zijn eigen opinies en meningen daadwerkelijk laat leiden, bijvoorbeeld in zijn aandacht voor reclame-uitingen en in zijn koopgedrag.

Dergelijke relaties hadden inzicht kunnen geven in de mate waarin opinies zijn verankerd in een consistent geheel van opvattingen en gedragingen, dan wel goeddeels gevormd op basis van de publieke meningsvorming over de reclame, zonder dat ze eigen gemaakt zijn.

Een extra dimensie verkrijgt het onderzoek doordat de reclamemakers zelf in het onderzoek betrokken zijn. Een groot deel van de vragen die in een mondelinge enquête aan het publiek zijn voorgelegd, zijn in een schriftelijke enquête

Belastingstructuur, inflatie en economische groei

Verslag van het 29e congres van het IIPF

DRS. E. N. KERTZMAN

Drs. E. N. Kertzman, wetenschappelijk medewerker aan het Fiscaal Instituut van de Katholieke Hogeschool te Tilburg geeft in dit artikel een verslag van het van 9 t/m 13 september 1973 gehouden congres van het „International Institute of Public Finance” over de wederzijdse invloed van het belastingstelsel op de economische groei en de inflatie. Eerst vermeldt hij enige persoonlijke indrukken. Daarna beschrijft hij de preadviezen van zowel auteurs uit het Westen als uit Oost-Europa.

Van 9 t/m 13 september 1973 werd in Barcelona het 29e congres van het „International Institute of Public Finance” gehouden. Het congresstelsel was de invloed die economische groei en inflatie hebben of kunnen hebben op het belastingstelsel en op welke wijze de belastingen op hun beurt de groei kunnen stimuleren en de inflatie afremmen.

De deelnemers uit West-Europa en de Verenigde Staten benadrukken in hun bijdragen meer dan de Oost-Europeanen de relatie tussen belastingen en inflatie. Dit is begrijpelijk omdat van de ontwikkelde landen de westerse niet alleen het meeste met het inflatieverschijnsel te maken hebben, maar tevens een progressieve inkomstenbelasting hebben die sterk door de inflatie wordt beïnvloed. In Oost-Europa daarentegen heeft men nauwelijks last van prijsinflatie terwijl de matig progressieve inkomstenbelasting een zeer ondergeschikte rol speelt in de belastingstructuur.

Een algemeen overzicht van de relatie tussen belastingen, inflatie en groei gaf Musgrave (VS) die een inleidende bijdrage verzorgde. Speciale aandacht trok de Nederlandse bijdrage van Stevers. Aan de hand van de Nederlandse ontwikkeling analyseerde hij de gevolgen die een voortdurende inflatie heeft voor de tariefcurve van de inkomstenbelasting. Congresdeelnemers uit andere landen verwachtten dat de door Stevers op Nederland toegepaste methode weldra ook in het buitenland navolging zou vinden. Belangrijk waren

voorgelegd aan steekproeven van reclamemakers, zowel van bureau- als adverteerderszijde. Hetzelfde is gebeurd met een steekproef van personen die zich professioneel met consumentenbescherming bezighouden. Men kan zich afvragen in hoeverre hier door individuen groepsstandpunten worden vertolkt dan wel eigen persoonlijke inzichten. Die vraag is relevant aangezien de enquête schriftelijk was en de respondenten het geheel van vraagstellingen voorafgaande aan de beantwoording konden voorzien en zich tevens bewust geacht kunnen worden van het gebruik van de onderzoekresultaten.

A. van der Zwan

ook de bijdragen van Forte (Italië) en Pollak (West-Duitsland). Forte onderzocht hoe met fiscale middelen de internationale inflatie te bestrijden is. Van belang was vooral zijn classificatie van de oorzaken van deze inflatie. Pollak bekeek de gevolgen die de sluipende progressie t.g.v. inflatie en groei voor de verdeling van de beschikbare inkomens heeft. Haar belangrijkste conclusie was dat deze verdeling niet schever wordt door de sluipende progressie.

De Oosteuropese bijdragen benadrukten meer de vraag hoe met behulp van het belastingstelsel de economische groei bevorderd kan worden. De gebruikelijke uitvoerige beschrijving van de feitelijke gang van zaken bleef ook deze keer niet achterwege.

Na deze meer persoonlijke impressies volgt in het onderstaande een samenvatting van het op het congres gepresenteerde. Ze is bedoeld om de belangstellende meer gedetailleerd te informeren en hem bij de publikatie van de congresbijdragen die t.z.t. in het tijdschrift *Public Finance* plaatsvindt, een selectie te vergemakkelijken. Bij de onderstaande samenvatting wordt de indeling en volgorde van onderwerpen van het congres aangehouden.

1. De invloed van de economische groei op de belastingen

De bijdrage van Musgrave *Tax structure, inflation and growth* gaf een overzicht van het congresstelsel. Zijn notitie bevatte vier onderdelen. In de eerste plaats werd onderzocht hoe de gevolgen die de inflatie op het belastingstelsel heeft, zijn te neutraliseren. Bij de inkomstenbelasting is dit mogelijk door de tarieven via een inflatiecorrectie aan het gestegen prijspeil aan te passen. Ook zou het inflatiebestanddeel van vermogenswinsten (in de VS belast) en het nadeel dat obligatiehouders door de inflatie hebben als negatieve factor in de belastinggrondslag moeten worden verwerkt.

Het tweede deel handelde over de vraag hoe het belastingstelsel de inflatie kan beperken. Musgrave maakte hier het bekende onderscheid tussen bestedings- en kosteninflatie. De eerste kan door belastingverhoging bestreden worden. De kosteninflatie is moeilijker met fiscale middelen te bestrijden. Musgrave is van mening dat de overheid in ieder geval de inflatiecorrectie moet toepassen.

In het derde deel werd de relatie tussen belastingen en groei aan de orde gesteld. Musgrave stipt hierbij het verschijnsel van de reële progressie aan. Worden de IB-tarieven hiervoor niet gecorrigeerd dan wordt de inkomstenbelasting volgens hem minder progressief. Hij baseert dit op het verschil in druk tussen de topinkomens en de lagere inkomens dat door de sluipende progressie afneemt. Dit verschil wordt kleiner omdat de hoogste inkomens reeds het maximale marginale tarief betalen zodat door de sluipende progressie hun marginaal tarief niet meer kan stijgen terwijl dit bij de lagere inkomens nog wel mogelijk is. Vervolgens

wordt aandacht besteed aan de invloed die het belastingstelsel in ontwikkelingslanden heeft op de economische groei.

Tenslotte geeft Musgrave aan in hoeverre de in de eerste drie onderdelen behandelde problematiek relevant is voor socialistische economieën omdat deze immers nauwelijks met het inflatieprobleem te maken hebben.

2. De invloed van de inflatie op de druk van een progressieve inkomstenbelasting

a. De bijdrage van J. Buchanan (VS) had als titel *Inflation, progression and politics*. In het eerste deel van zijn bijdrage toont Buchanan aan dat inflatoire financiering door de overheid niet altijd tot een blijvend begrotingstekort behoort te leiden. Hij bewijst dit met name voor een stationaire economie. In een dergelijke economie leidt een blijvende verhoging van de overheidsuitgaven die in eerste instantie inflatoir gefinancierd wordt tot een puur nominale stijging van het nationale inkomen. Als de belastingopbrengst hierdoor sneller stijgt dan het bedrag dat door de prijsstijging nodig is om de overheidsuitgaven reëel op het verhoogde niveau constant te houden zal het begrotingstekort op den duur verdwijnen. Dit is het geval wanneer de belastingen progressief zijn.

Er moet hier echter worden opgemerkt dat dit resultaat sterk afhankelijk is van de gemaakte veronderstellingen van een constante liquiditeitsquote en een „lag” van een periode tussen de inflatoire financiering en de invloed hiervan op het nationale inkomen. In dit onderdeel wordt ook nog aandacht besteed aan de gevolgen van voortdurend stijgende overheidsuitgaven in een stationaire economie die telkens in eerste instantie inflatoir worden gefinancierd. Een dergelijke ontwikkeling zou op den duur de maatschappij ontwrichten. Bij een groeiende economie heeft Buchanan er geen bezwaar tegen een deel van de stijging der overheidsuitgaven inflatoir te financieren.

Het tweede deel van Buchanans bijdrage geeft enige informatie over de drukstijging van de inkomstenbelasting in de VS. Hieruit blijkt dat vooral in de jaren zestig de sluipende progressie tot een stijging van de belastingdruk heeft geleid. In de jaren vijftig was de drukstijging geringer dan op grond van de tabeltarieven en de prijs- en inkomensontwikkeling het geval had moeten zijn. Buchanan vermoedt dat de belastingbetaler van „loopholes” gebruik heeft gemaakt om de drukstijging te ontwijken.

Buchanan besluit met een beschouwing over de overmatige aandacht die de belastingen in het verleden hebben gehad als element van de conjunctuurpolitiek en de geringe aandacht die de ontwikkeling van de belastingtarieven heeft gekregen.

b. De bijdrage van Stevers (Nederland) *The impact of growth and inflation on taxation* behandelt de gevolgen die inflatie en groei voor de inkomstenbelasting hebben aan de hand van de Nederlandse ontwikkeling gedurende de periode 1956-1972. De nadruk valt op de ontwikkeling van de marginale tarieven. Na een uitvoerig inleidend theoretisch gedeelte wordt voor de periode 1956-1972 onderzocht hoe de gemiddelde en marginale belastingtarieven zich ontwikkeld hebben voor relatief gelijke inkomens. Dit zijn inkomens die in 1956 en in 1972 in eenzelfde verhouding tot elkaar staan en daardoor ook dezelfde sociale dimensie aangeven.

Uit het onderzoek blijkt dat voor alle inkomens de gemiddelde en marginale tarieven gestegen zijn. De stijging van de gemiddelde druk is het geringst geweest voor de laagste inkomens — in inkomens 1972 beneden f. 10.000 — om daarna met het inkomen toe te nemen tot een inkomen van rond de f. 80.000 waarbij de stijging het grootst was. Na dit inkomen neemt de stijging van de gemiddelde druk weer met het inkomen af. De stijging van de marginale

druk verliep behoudens twee uitzonderingen op een soortgelijke manier. De ene uitzondering is dat de marginale drukstijging het grootste was voor inkomens van ca. f. 50.000. De andere uitzondering heeft betrekking op de drukstijging bij de lagere inkomens. Deze is hoog voor de inkomens net boven de belastingvrije voet om daarna abrupt te dalen tot een inkomen van f. 9.000. Daarna neemt de stijging van de marginale druk weer toe tot f. 50.000.

Een opvallend resultaat was verder dat het verschil tussen de belastingvrije voet en het inkomen waarbij voor het eerst het maximale marginale tarief wordt betaald (Y minimax) relatief gezien is afgenomen. Dit verschil dat in 1956 nog 28,2 maal zo groot was als het gemiddelde loon van dat jaar, was in 1972 gedaald tot 9,4 maal het gemiddelde loon van 1972. De stijging van het marginale tarief van 0 naar 70,5% voltrekt zich daardoor in 1972 over een veel kleiner gebied dan in 1956. Anders gezegd: de inkomens die thans met de progressie te maken hebben zijn lager dan die in 1956.

De bovenstaande ontwikkeling verklaart Stevers uit de in de periode 1956-1972 gevolgde politiek van inflatiecorrecties die de louter nominale progressie niet helemaal hebben teruggegeven gecombineerd met een voetoptrekking die iets hoger lag dan overeenkomt met het inflatiepercentage, maar lager dan het percentage van de gemiddelde loonstijging. Uit het theoretisch gedeelte blijkt dat gegeven de in 1956 geldende tariefstructuur de in de periode 1956-1972 gevolgde politiek tot dit resultaat moet leiden.

Stevens berekent ook de belastingcurve voor 1977 zoals die zou zijn als de belastingvrije voet elk jaar verhoogd wordt met het percentage van de gemiddelde loonstijging en slechts voor het louter nominale deel van de sluipende progressie gecorrigeerd wordt. Het resultaat is dat het verschil tussen de belastingvrije voet en Y minimax nog maar 3,8x zo groot als de gemiddelde loonvoet is. De stijging van dit marginale tarief is nu het grootste voor inkomens rond f. 30.000. Stevers concludeert dat de maximale stijging van dit tarief in toenemende mate naar de lagere inkomens verschuift waardoor het om politieke redenen onmogelijk wordt de in het verleden gevoerde politiek voort te zetten.

3. Het meten van de mate van progressie van een belastingstelsel

De bijdrage van Bracewell-Milnes (UK) *Intension, inflation and growth* behandelt het vraagstuk van de invloed die inflatie en groei op de mate van progressie van een belastingstelsel hebben. Om het antwoord op deze vraag te kunnen geven moet men echter eerst de vraag beantwoorden of zonder een situatie van inflatie en groei de mate van progressie te meten is. Voor dit in de leer der openbare financiën controversiële vraagstuk heeft Bracewell-Milnes een eigen oplossing. Een belastingstelsel is naar zijn mening progressiever naarmate:

- de maximale tarieven van de respectievelijke belastingen op inkomen, vermogen enz. hoger zijn;
- de besparingen zwaarder dan de bestedingen worden belast;
- het verschil tussen het maximale marginale en het gemiddelde IB-tarief gemeten bij Y minimax groter is;
- het maximale marginale tarief door een geringer deel van de belastingbetalers betaald wordt.

Opmerkelijk is de keuze die Bracewell-Milnes doet voor het meten van de progressie van de inkomstenbelasting. Zijn maatstaf impliceert dat belastingcurven met een verschillend verloop voor Y minimax toch even progressief zijn als het verschil tussen het marginale en het gemiddelde tarief bij Y minimax maar even groot is. Een dergelijk inkomen wordt in de meeste landen maar door enkele procenten van de belastingbetalers bereikt. De maatstaf van Bracewell-

Milness zegt daarom alleen iets over de fiscale behandeling van de topinkomens. De verdeling van de belastingdruk over de lagere inkomens en de invloed van de belastingen op de beschikbare inkomensverdeling laat hij echter buiten beschouwing.

Inflatie en groei hebben tot gevolg dat de belasting op inkomen uit arbeid minder progressief wordt omdat meer mensen door de inkomensgroei het maximale marginale tarief gaan betalen. Inflatie maakt anderzijds volgens Bracewell-Milness de belastingen progressiever omdat de inkomens uit besparingen nu zwaarder worden belast. Door de belastingen wordt nu het gedeelte van het inkomen uit besparingen, dat tot doel heeft het gevormde vermogen in reële termen constant te houden, aangetast. Dit effect weegt zwaarder naarmate het tarief hoger is.

4. Belastingen op natuurlijke personen en bedrijven als middel om het nationale inkomen te beïnvloeden

a. De bijdrage van Helga Pollak (West-Duitsland) *Die progressive Einkommensteuer als Instrument der Einkommensverteilung in einer wachsenden und inflationären Wirtschaft* heeft betrekking op de vraag of door de sluipende progressie t.g.v. een nominale of reële inkomensgroei de beschikbare inkomensverdeling verandert. Het beschikbare inkomen werd gedefinieerd als het bruto inkomen minus de aftrekposten en minus de te betalen belasting.

Pollak abstraheert in het eerste deel van haar analyse van het bestaan van aftrekposten, zodat het bruto-inkomen dan gelijk gesteld kan worden aan het belastbare. Als nu alle bruto-inkomens met hetzelfde percentage toenemen dan is de invloed van de sluipende progressie op de inkomensverdeling alleen afhankelijk van de elasticiteit van het beschikbare inkomen t.o.v. het belastbare inkomen. In de Bondsrepubliek Duitsland stijgt deze elasticiteit tot een inkomen van DM 8.000 omdat het marginale tarief vanaf de belastingvrije voet tot DM 8.000 constant is, daarna vindt een daling plaats tot DM 50.000, om vervolgens weer te stijgen naar een waarde die voor zeer hoge inkomens asymptotisch tot 1 nadert. Door het in Duitsland geldende splitsingsstelsel liggen deze grenzen voor gehuwden twee maal zo hoog. Pollak concludeert dat de inkomensherverdelende werking van de inkomstenbelasting door inflatie en groei niet afneemt omdat globaal gesproken de elasticiteit tot DM 50.000 daalt, en de stijging van de elasticiteit boven de DM 50.000 betrekking heeft op inkomens die kwantitatief gezien voor de inkomensverdeling niet zo belangrijk zijn.

Deze conclusie van Pollak blijft echter niet ten eeuwigden dage geldig. Stevers laat in zijn bijdrage zien dat bij een niet volledige correctie voor de sluipende progressie het punt waar de daling van de elasticiteit omslaat in een stijging bij steeds lagere inkomens komt te liggen. Als men deze ontwikkeling maar lang genoeg extrapoleert komt het buigpunt zelfs bij de belastingvrije voet te liggen. Bij een algemene inkomensstijging door inflatie en groei zal dan de stijging van het beschikbare inkomen groter zijn naarmate het inkomen hoger is. De sluipende progressie zal dan leiden tot denivellering van de beschikbare inkomens. Men tendert dan naar het Benthamse stelsel dat bereikt wordt als iedereen uiteindelijk het maximale marginale tarief betaalt.

Ook Pollak signaleert deze ontwikkeling door erop te wijzen dat steeds meer belastingbetalers tot de hogere inkomensklassen gaan behoren. Ze kan zich echter nauwelijks voorstellen dat niet met behulp van tariefsveranderingen voorkomen wordt dat het grootste deel van de belastingbetalers een stijgende elasticiteit van het beschikbare t.o.v. het belastbare inkomen heeft.

Als men de herverdelende werking van de inkomstenbelasting als maatstaf voor de progressie neemt dan leidt de korte-termijn-analyse van Pollak tot de conclusie dat de

inac

GEEFT U EEN EIGEN HUIS ZONDER ZORGEN

Totale financiering van uw eigen huis (oud of nieuw), met alle bijkomende kosten. Normale rente over gehele lening, geen afsluitprovisie. Adviezen na bestudering van uw koopakte.

Vraag budget-schema aan:

Het Voorlichtingsbureau voor Academics, hogere ambtenaren, staffunctionarissen, leraren etc.

Mallebaan 98, Utrecht, tel. 030 - 31 97 47*

inkomstenbelasting door de sluipende progressie meer progressief wordt. Deze conclusie is in tegenspraak met die van Musgrave en Bracewell-Milness die een geringe progressie vaststelden. Ook bij de onderhavige problematiek blijft het bepalen van de mate van progressie van de inkomstenbelasting een zaak waarover niet gemakkelijk overinstemming wordt bereikt.

De vraag welke invloed de algemene toeneming van de bruto-inkomens heeft op het gebruik van fiscale aftrekposten en daardoor op de beschikbare inkomens kan Pollak door een gebrek aan concrete gegevens niet beantwoorden. Wel probeert ze met behulp van een aantal casusposities theoretisch aan te geven hoe een veranderd gebruik van aftrekposten de netto-inkomensverdeling beïnvloedt. Ook in theorie blijkt het echter een moeilijke materie te zijn die geen algemeen geldende uitspraken toelaat.

b. De Oostduitse bijdrage van H. Joswig, E. Knauthe en H. Spiller getiteld: *Die Staatseinnahmen aus den Sozialistischen Betrieben und von der Bevölkerung als ein Mittel der Stimulierung und Verteilung des Nationaleinkommens - unter besondere Berücksichtigung der Auswirkungen differenzierter BZW progressiver Abführungsarten*. Deze bijdrage geeft een overzicht van de ervaringen die de socialistische landen hebben opgedaan met de overheidsinkomsten als middel om de groei en herverdeling van het nationale inkomen te bevorderen.

In het eerste deel van deze bijdrage worden enkele theoretische vragen aan de orde gesteld; met name of de overheidsinkomsten uit staatsbedrijven primair of secundair inkomen zijn en of deze inkomsten als belastingen kunnen worden beschouwd.

Hierna komen een aantal andere onderwerpen van meer praktisch belang aan de orde. In de eerste plaats wordt onderzocht op welke wijze de overheidsinkomsten de groei kunnen bevorderen en welke ervaringen de verschillende socialistische landen met deze stimulerende functie hebben opgedaan. In de tweede plaats wordt aandacht besteed aan de belastingheffing op de coöperatieve bedrijven en de plaats van de persoonlijke inkomstenbelasting in het socialistische belastingstelsel.

5. De veranderingen in de belastingstructuur

a. Kenneth C. Messere (OECD, Parijs) tracht in zijn bijdrage *The impact of inflation on tax structures* empirisch te onderzoeken in welke mate de overheden van een aantal geïndustrialiseerde landen de automatische gevolgen welke de inflatie heeft voor de belastingstructuur door autonome tariefsveranderingen hebben trachten tegen te gaan.

Het onderzoek geeft Messere aanleiding tot een aantal voorzichtige conclusies. Het blijkt dat door de inflatie en groei het aandeel van de inkomstenbelasting in het totaal van de belastingontvangsten toeneemt. Dit is echter in een meer inflatoire periode niet sterker het geval dan in een

minder inflatoire periode. Dit betekent dat de overheden door inflatiecorrecties een te scherpe stijging van de inkomstenbelasting hebben tegengehouden.

Het aandeel van de consumptiebelastingen is constant gebleven. De sociale verzekeringspremies stegen als percentage van de totale belastingontvangsten terwijl de vennootschapsbelasting een daling liet zien. Messere is van mening dat de mutaties in het nadeel van de twee laatstgenoemde belastingen niet door het inflatieverschijnsel kunnen worden verklaard.

De macro-economische belastingdruk steeg gedurende de periode 1963-1970 door een niet voldoende corrigeren voor de werking van de sluipende progressie der inkomstenbelasting en een verhoging van de druk der indirecte belastingen en de sociale verzekeringspremies.

Het is jammer dat Messere niet mede heeft onderzocht op welke wijze de ontwikkeling van de arbeidsinkomensquote de belastingstructuur heeft beïnvloed. Een structurele stijging van deze quote leidt er *cet.par.* toe dat het aandeel van de inkomensbelasting toe- en dat van de vennootschapsbelasting afneemt. Gaat een toenemende arbeidsinkomensquote gepaard met prijsinflatie dan is het noodzakelijk de invloed van deze twee oorzaken van elkaar te scheiden om een juiste analyse te verkrijgen. Ook zou onderzocht dienen te worden in welke mate de ontwikkeling van de aftrekposten, met name de pensioenpremies, de belastingstructuur heeft beïnvloed.

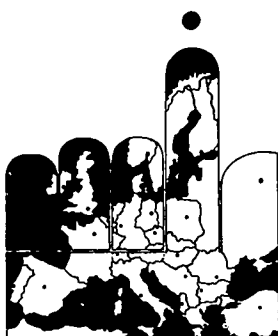
b. Sitaryan (USSR) geeft in zijn bijdrage *On the evolution of the system of payments and taxes in the USSR* een overzicht van de ontwikkeling van het Sowjetrussische belastingstelsel sinds 1966. Hierbij wordt onder meer aan-

dacht besteed aan de wijze waarop de ondernemingen belast worden. Het belasten van de ondernemingen moet zijns inziens aan twee doeleinden voldoen. In de eerste plaats moet het als belangrijkste financieringsbron van de staat voldoende opbrengen om de centraal genomen beslissingen te kunnen financieren. In de tweede plaats moeten de ondernemingsbelastingen een efficiënt bedrijfsbeleid stimuleren. Anders gezegd: hoeveel moet je bij de ondernemingen onttrekken en op welke wijze moet je het doen om een zo groot mogelijke efficiency te bevorderen.

Het efficiency-aspect wordt in de USSR sinds 1966 meer benadrukt. Dit wordt gedaan door de belastingen op de ondernemingen meer dan vroeger te laten afhangen van hun beslag op de produktiemiddelen. Naarmate een onderneming efficiënter produceert zal ze hierdoor minder belasting behoeven te betalen. Opvallend is dat het Russische belastingstelsel hiermee een element bevat dat aan de Westerse stelsels ontbreekt. Het werkt in dit opzicht op dezelfde wijze als een uitgavenbelasting in de produktiesfeer bij ons zou doen. In beide gevallen leidt een verhoogde efficiency tot een geringer bedrag aan verschuldigde belasting en niet zoals onze vennootschapsbelasting tot méér belastingbetaling.

6. De gevolgen van de inflatie voor de sociale verzekeringssector

Jean-Pierre Launay (Frankrijk) onderzoekt in zijn bijdrage *Les effets de l'inflation sur la sécurité sociale et la programmation des transferts sociaux* de gevolgen die

Europa-bladwijzer

Literatuurkroniek

André Vlerick: Monetaire hervorming en Europese integratie. Met een voorwoord door Robert Triffin. Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen/Amsterdam, 1974, 128 blz., f. 14.

In dit boek treft men een aantal redevoeringen aan, die Prof. Vlerick in 1972 als minister van Financiën van België heeft gehouden. Aangezien hij de monetaire gebeurtenissen van dat jaar op de voet volgt, verstrekt het boek een kort historisch overzicht. Bovendien is een overzicht met de voornaamste gebeurtenissen op monetair gebied sinds 1971 toegevoegd.

De opvatting van Vlerick over de hervorming van het internationale monetaire stelsel komt neer op de volgende drie punten:

- een kleinere rol van de reservevaluta's en een belangrijker rol van de Speciale Trekkingsrechten van het Internationale Monetaire Fonds;
- een grotere wisselkoersflexibiliteit met behoud van het stelsel van vaste pariteiten;
- rechtstreekse toekenning van nieuwe scheppen Speciale Trekkingsrechten door het IMF aan de ontwikkelingsorganisaties zoals de Internationale Ontwikkelingsassociatie (zgn. „link”).

Op Europees gebied toont Vlerick zich een groot voorstander van een Europees Fonds voor Monetaire Samenwerking en het op korte termijn creëren van een Europese munt.

Vlerick noemt zich een maximalist t.a.v. de opzet van een Europees Fonds

voor Monetaire Samenwerking. Dit Fonds moet de eerste kiem zijn van een Centrale Bank op Europese schaal. Op korte termijn wil Vlerick de bestaande regelingen ter financiering van monetaire steun op zeer korte, op korte en op middellange termijn vervangen door een stelsel waarbij deze steunoperaties van de centrale banken in gemeenschapsmunten via het Europees Fonds zouden plaatsvinden. Daartoe zouden de monetaire reserves der lidstaten geleidelijk in het Fonds moeten worden gestort. Vervolgens zou een Europese munt (European Currency Unit, ECU) moeten worden gecreëerd. Aanvankelijk zou die munt door het Fonds worden uitgegeven in ruil voor ingebrachte reserves. De ECU zou in den aanvang alleen voor betalingen tussen de centrale banken der lidstaten worden

de ontvangsten en uitgaven van de sociale verzekeringssector door de inflatie ondergaan. In Frankrijk blijkt de sociale verzekeringssector in inflatoire perioden een overschot te hebben.

Vervolgens besteedt Launay aandacht aan de vraag wat er gebeurt met de sociale verzekeringen als het groeipercentage van de economie verandert. Afsluitend wordt bekeken welke de rechtvaardigheidsaspecten zijn van het hier aan de orde gestelde probleem.

7. Internationale inflatie en belastingen

Forte (Italië) tracht in zijn paper *International inflation and taxation* aan te geven hoe met behulp van de belasting-instrumenten de internationale inflatie kan worden bestreden. Om hieraan te kunnen beginnen, moeten eerst de oorzaken van de internationale inflatie bekend zijn. Forte verdeelt deze oorzaken in drie groepen. In de eerste plaats onderscheidt hij de oorzaken van internationale inflatie die alle landen beïnvloeden, bijv. de schaarste aan energiebronnen. De tweede groep heeft betrekking op de wijze waarop een binnenlandse ontwikkeling door inflatoire impulsen uit het buitenland kan worden beïnvloed. De derde groep betreft de wijze waarop de relaties met het buitenland zijn geregeld: zijn er vaste of flexibele wisselkoersen; is er een wel of niet ver doorgevoerde economische integratie met het buitenland enz.

In het tweede deel van zijn bijdrage somt Forte enkele remedies tegen de internationale inflatie op. Hierbij komen

aangewend. Vervolgens zouden openbare leningen in die Europese munt kunnen worden uitgegeven. In een latere fase zou de ECU parallel met de nationale munten bij het publiek in omloop komen.

Kenmerkend voor het standpunt van Verlick is zijn opvatting dat het Europees Fonds voor Monetaire Samenwerking een „kostbaar instrument” zou zijn om in de praktijk de parallelle ontwikkeling van harmonisatie op economisch en monetair gebied te laten ontstaan. Hoewel hij het onderscheid tussen de zgn. economisten en monetaristen als onzinnig verwerpt, aanvaardt hij toch wat wel wordt aangeduid als de „motorfunctie” van de monetaire integratie.

In een naschrift, dat op 1 februari 1974 is afgesloten, spreekt de oudminister zijn teleurstelling uit over de wijze waarop de landen van de Europese Gemeenschap op de energiecrisis hebben gereageerd. Deze vorige Europeaan beveelt aan, aan te sturen op een direct gekozen Europees Parlement, dat als Constituante, na het afkondigen van de Verenigde Staten van Europa, een Europese grondwet zou opstellen, om onmiddellijk daarna een echt supranationale uitvoerende macht te installeren: de eerste Europese regering.

Europees kartelrecht anno 1973. Europese Monografieën nr. 16. Kluwer, Deventer, 1973, 260 blz., f. 38,50.

geen nieuwe instrumenten om de inflatie te bestrijden aan de orde. Hij noemt in de eerste plaats het beperken van het gebruik van energiebronnen. Bij benzine zou dit kunnen door de belasting op auto's hoger te doen zijn naarmate het verbruik van benzine groter is. Forte meent verder dat voor een bestrijding van de internationale inflatie het nodig is dat de landen die economische betrekkingen met elkaar onderhouden een meer gecoördineerd beleid op het gebied van overheidsuitgaven en -inkomsten moeten gaan voeren.

8. Belastingstructuur en economische ontwikkeling

K. Bulutoglu (Turkije) onderzoekt in zijn paper *Government revenue structure and economic development* het verband tussen de belastingstructuur en de economische ontwikkeling. Hij onderzoekt dit verband naar landen (in dezelfde periode) en naar de tijd (binnen hetzelfde land). Zijn beschouwing is kwalitatief omdat een kwantitatief onderzoek naar zijn mening niet goed mogelijk is vanwege de gebrekkigheid van het beschikbare cijfermateriaal. Zijn conclusie is dat er een verband bestaat tussen structurele veranderingen in de economieën van de verschillende landen en hun belastingssystemen. De ontwikkelingslanden kunnen hun structuren echter sneller aanpassen dan de industriële landen vroeger deden vanwege het zgn. „demonstratie-effect” d.w.z. de ontwikkelingslanden kunnen belastingtechnieken van de meer ontwikkelde landen overnemen.

E. N. Kertzman

Voor de derde maal in tien jaar verschijnt in de serie Europese Monografieën een deel gewijd aan het Europese kartelrecht 1). Het bevat, evenals de vorige delen, de teksten van colleges van een postdoctorale cursus, aan het Europa Instituut van de Rijksuniversiteit te Leiden gehouden. In het kader van zo'n cursus hebben in 1973 een aantal docenten een algemeen overzicht van de belangrijkste aspecten van het Europese mededingingsrecht gegeven.

In het inleidingshoofdstuk geeft VerLoren van Themaat een overzicht van het Europese mededingingsrecht. Hij legt verbanden met de gemeenschappelijke handelspolitiek, bespreekt het vraagstuk van de toepasselijkheid van het Europese kartelrecht op nationale kartels en op de publieke sector van het bedrijfsleven.

De rol van de Commissie bij de toepassing van het Europese mededingingsrecht wordt besproken door Linssen. Voor buitenstaanders is het vaak niet duidelijk, hoe de Commissie haar bevoegdheden hanteert, hoe zij de procedures toepast en hoe haar contact met de bij haar politiek betrokken ondernemingen en met de nationale autoriteiten is. In dit hoofdstuk zet Linssen op duidelijke wijze uiteen, hoe de procedures zijn en welk beleid door de Commissie op dit stuk wordt gevoerd. Ten aanzien van het beleid van de Commissie onderscheidt hij een wetgevende taak, een algemene politiek en een beleid in individuele gevallen; de rol van de Commissie als

uitvoerend orgaan krijgt ook aandacht.

De beschikkingspraktijk van de Commissie op grond van art. 85, lid 1 van het EEG-verdrag — een principeverbod voor concurrentiebeperkende afspraken — wordt door Baardman uiteengezet. Hij pluisst deze tekst vakkundig uit, mede aan de hand van jurisprudentie. Aan het eind van het hoofdstuk is een overzicht opgenomen van de gevallen, waarin art. 85, lid 1 tot dusverre door de Commissie al dan niet toepasselijk is verklaard en van de gevallen, waarin verbodsbeschikkingen zijn uitgevaardigd.

De toepassing van art. 85, lid 3 van het EEG-verdrag — ontheffing c.q. vrijstelling op het verbod van art. 85 lid 1 — wordt door Mok behandeld. Na een uiteenzetting over het systeem van artikel 85 en enkele inleidende beschouwingen, volgt een bespreking van de beschikkingspraktijk van de Commissie. Deze betreft de alleenverkoopovereenkomsten, de specialisatie-afspraken en de overige ontheffingen. Tenslotte wordt aandacht besteed aan aangemelde mededingingsregelingen waarvoor de ontheffing werd geweigerd.

Wertheimer richt zijn beschouwing op „een witte plek in het totaalbeleid van het communautaire mededingingsbeleid”, nl. de overeenkomsten inzake commerciële en industriële eigendom. Hij geeft eerst een uitvoerige be-

1) Europees kartelrecht (1964) nr. 2 en Europees kartelrecht in ontwikkeling (1967) nr. 9.

schouwing over de uitwerking van het Haecht II-arrest 2) op de rechtspositie van licentiecontracten. Vervolgens worden vier arresten van het Hof van Justitie inzake het industriële eigendomsrecht besproken.

Artikel 86 van het EEG-verdrag, dat zich richt tegen misbruik van een machtspositie waarbij één of meer ondernemingen betrokken zijn, wordt door Schultsz behandeld. In zijn betoog is een belangrijke plaats ingeruimd voor het Continental-Can-arrest 3).

In een uitzetting over de rechtsbescherming van ondernemingen in het EEG-kartelrecht behandelt Ter Kuile achtereenvolgens de procedures voor de Commissie en voor het Hof van Justitie, de positie van de klager en de rol van de nationale rechter.

In een slotcollege plaatst de Belgische hoogleraar Van Gerven verleden en toekomst van het Europese kartelrecht in een waarden-georiënteerd perspectief. Dit essay van 43 bladzijden beziet het Europees mededingingsrecht vanuit een andere hoek dan gebruikelijk is. In navolging van een Noordamerikaanse school zoekt Van Gerven naar de waarde-oordelen van de deelnemers aan het besluitvormingsproces. Het recht is volgens deze Amerikaanse school „een gezagvol en tot resultaten leidend politiek besluitvormingsproces, waaraan officiële en niet-officiële (bijv. belangengroepen) personen of groepen deelnemen die elk met eigen verwachtingen rechtsgoederen (waarden) inzetten ten einde met gebruik van verschillende strategieën de beslissing te beïnvloeden” (blz. 177).

Eerst vraagt Van Gerven zich af, wie de deelnemers aan het besluitvormingsproces zijn en welke rol zij zichzelf en de anderen toedenken. Slechts van de officiële deelnemers aan het kartelbeleid — Raad, Commissie en Hof — zijn volgens Van Gerven gegevens bekend. Ook beziet hij de verhouding tussen gemeenschapsorganen en nationale instanties.

Vervolgens gaat hij na welke — voornamelijk economische — waardevoorstellingen de deelnemers hebben. Van Gerven signaleert een aantal waarde-oordelen van de Commissie en het Hof, zoals onder meer een voorkeur voor het systeem van vrije markteconomie en voor bepaalde soorten van coöperatie-overeenkomsten en de wenselijkheid (tot op zekere hoogte) van concentraties. Hij geeft daarbij aan, hoe het Hof soms het waarde-oordeel van de Commissie nuanceert, preciseert, consolideert en zelfs theoretisch onderbouwt.

De analyse wordt besloten met een bespreking van de strategie die elk van de deelnemers, maar in het bijzonder het Hof van Justitie, volgt bij het spelen van de hem toegedachte rol en het verwezenlijken van de gekoesterde waardevoorstellingen. Onder strategie ver-

staat Van Gerven de door de betrokken instelling *in feite* gevolgde lijn, ook al is die niet in overeenstemming met de officiële lijn zoals deze uit verklaringen van de betrokken instelling of van de andere instellingen naar voren treedt.

Dé conclusie van Van Gerven luidt, dat de wetgevende bevoegdheid in de Gemeenschap de neiging vertoont, naar het Hof te verschuiven door de politieke onmacht van de Raad, het ontbreken van een Parlement dat zijn naam waardig is en de onwil om aan de Commissie meer dan een zuiver uitvoerende verordenende bevoegdheid te geven.

In de bijlagen zijn de beschikkingen van de Commissie en de arresten van het Hof inzake de artikelen 85 en 86 van het EEG-verdrag opgenomen. Tevens is een begin 1972 afgesloten herziening van hoofdstuk VIII „Het mededingingsbeleid van de Europese Economische Gemeenschap” van de „Inleiding tot het recht van de Europese Gemeenschappen” van Kapteyn en VerLoren van Themaat opgenomen. Dit herziene hoofdstuk VIII werd tevens gebruikt

voor de Engelse versie van dit boek (zie hieronder).

P. J. G. Kapteyn en P. VerLoren van Themaat: Introduction to the law of the European Communities after the accession of new member states. Sweet & Maxwell/Kluwer/Samsom, Deventer, 1973, XX en 434 blz., f. 69.

Dit boek is de Engelse versie van de *Inleiding tot het recht van de Europese Gemeenschappen* dat in 1970 verscheen 4). De tekst is bijgewerkt tot begin 1972. Na elk hoofdstuk is een overzicht van Engelse literatuur opgenomen.

Europa Instituut Leiden

2) Vgl. Europabladwijzer in *ESB* van februari 1972, blz. 113-116; H. W. de Jong, Wending in de Europese mededingingspolitiek, *ESB* 7 maart 1973, blz. 209-211.

3) Vgl. Europabladwijzer in *ESB* van 23 mei 1973, blz. 455-457.

4) Vgl. Europabladwijzer van 28 oktober 1970, blz. 1063-1066.

M. Morishima (e.a.): Theory of demand; real and monetary. Oxford University Press, Londen, 1973, 330 blz., £ 5.50.

Theory of demand, real and monetary, van M. Morishima en enkele andere auteurs, is een verzameling opstellen over de theorie van de consumptieve vraag. De eigenlijke behandeling van deze theorie wordt voorafgegaan door een overzicht van wat tot nu toe is bereikt op het gebied van de kwalitatieve economie en dat van de scheidbaarheid. Dit overzicht, dat de eerste twee delen van het boek omvat, neemt de helft van het boek in beslag. Het veronderstelt, evenals de rest van het boek, bij de lezer een grote wiskundige voorkennis.

In het eerste deel, „Qualitative Information”, wordt nagegaan in hoeverre men op grond van kwalitatieve informatie (information based on signs rather than magnitudes of certain entities) over een systeem kan komen tot kwalitatieve uitspraken over de werking van dat systeem. Uit de hypothese dat het evenwichtspunt van een systeem kan worden gezien als het extremum van een bepaalde functie kan men het theorema van de toegevoegde paren van Samuelson afleiden. Met behulp van dit theorema worden verschillende

maximaliseringsproblemen benaderd, waarbij eigenlijk alleen maar triviale resultaten worden verkregen.

In het tweede deel, „Separability”, wordt aangegeven hoe het begrip scheidbaarheid in de economische theorie is en kan worden toegepast. Interessant hierbij is de conceptie van Hicks en Morishima waarbij de consument wordt geacht eerst zijn doeleinden te bepalen en daarna te kiezen tussen de middelen om zijn doeleinden te bereiken. Een andere belangwekkende toepassing van de scheidbaarheid ligt op het terrein van de produktiefuncties en het daaraan verwante aggregatieprobleem. Jammer genoeg wordt deze toepassing nauwelijks uitgewerkt.

Al met al wordt er een waardevol overzicht van de bestaande literatuur gegeven, terwijl door deze literatuur binnen één begrippenapparaat te vatten, onderlinge misverstanden uit de weg worden geruimd en veel uitspraken kunnen worden gerelativeerd.

Bij de eigenlijke behandeling van de theorie van het consumentengedrag in de overige drie delen van het boek, worden twee doeleinden nagestreefd. In

de eerste plaats wil men de meer-perioden consumptietheorie van Hicks en Tintner van enkele onbevredigende veronderstellingen ontdoen. In de tweede plaats wil men de vraagtheorie van Slutsky zodanig hierzien dat er vraagfuncties naar financiële activa uit kunnen worden afgeleid.

Wat de benadering van Hicks en Tintner betreft, laat men in het derde deel, „Consumption”, zowel de veronderstelling dat de consument precieze prijsverwachtingen heeft als die dat er geen duurzame consumptiegoederen zijn, vallen. Hierbij gaat men er steeds van uit dat een verschil tussen inkomsten en uitgaven altijd wordt overbrugd door lenen. Geld komt in de analyse niet voor, zodat dit verschil niet kan worden gecompenseerd door veranderingen in de kasvoorraden. Deze veronderstelling wordt in het vierde deel, „Money”, losgelaten. Jammer genoeg komt echter niet duidelijk naar voren wat onder de aan het lenen verbonden transactiekosten moet worden verstaan. Bovendien komen geld noch waardepapieren in de nutsfunctie voor, terwijl dat juist wordt bepleit in de uitbreiding van Slutsky's vraagtheorie.

Wat deze uitbreiding betreft, blijken de verzameling goederen en de verzameling prijzen en eindvoorraad kasgeld en waardepapier beide expliciet in de nutsfunctie te kunnen worden opgenomen door te veronderstellen dat deze verzamelingen gescheiden zijn. De vraag naar financiële activa wordt nu op de bekende wijze afgeleid, waarbij speciale aandacht wordt besteed aan het Veblen-effect. In het vijfde deel, „Portfolio”, houdt men zich bezig met de samenstelling van de portefeuille waardepapieren van een individu. In tegenstelling tot het gebruikelijke maximaliseren onder nevenvoorwaarden gaat men hier uit van een basishypothese die duidelijke overeenkomsten vertoont met Samuelsons axioma's van de kennelijke voorkeur. Men komt echter tot dezelfde conclusies als bij de traditionele benadering.

Bij het lezen van het boek denkt men onwillekeurig aan recente uitspraken van economen van naam en faam waarin wordt gehamerd op de noodzaak van het hanteren van realistische veronderstellingen in het komen tot empirisch verifieerbare conclusies 1).

Ten aanzien van de veronderstellingen blijkt de bekende kritiek op het hanteren van nutsfuncties en de conceptie van een maximaliserend subject duidelijk van toepassing op de hier gevolgde benadering. Daarnaast kan men ook de nodige kritiek uitoefenen op de gebruikte methode van de comparatieve statica. Men denke hierbij bijvoorbeeld aan Culbertons felle aanval hierop en aan Kaldors en Kornai's bedenkingen tegen de evenwichtsgedachte.

Wat betreft het komen tot empirisch verifieerbare conclusies denkt men bij het lezen herhaaldelijk aan het Engelse gezegde: „The proof of the pudding is in the eating”. Er worden allerhande modellen gegeven om het consumentengedrag te verklaren, maar er wordt nauwelijks gerefereerd aan de realiteit van het consumentengedrag. De hele benadering blijft in de analytische sfeer, waarin er wordt nagegaan wat men minimaal moet veronderstellen om tot een bepaalde hypothese te komen, of wat men, uitgaande van bepaalde veronderstellingen, maximaal aan hypothesen kan afleiden. Dit kan erg zinvol zijn indien het veld van hypothesen en veronderstellingen duidelijk is omlijnd, d.w.z. indien wordt aangegeven welke relaties tussen welke verschijnselen men wil verklaren. Maar dit wordt in het boek juist veronachtzaamd: er wordt erg weinig gesproken over het waargenomen consumentengedrag, dat men toch wil verklaren.

Prof. Dr. W. Begeer, Prof. Dr. L. H. Klaassen en Prof. Drs. J. R. Zuidema (red.): Economie dezer dagen. Opstellen aangeboden aan Prof. Drs. H. W. Lambers. Universitaire Pers, Rotterdam, 1973, 345 blz., f. 47,50.

Het is een mooie feestbundel die Lambers bij zijn 25-jarig hooglerarschap is aangeboden, fraai van uitvoering en met een inhoud die een waardig eerbetoon aan de leermeester, collega en vriend vormt.

Achttien medewerkers hebben zestien bijdragen geleverd, die een breed terrein bestrijken. Ik zal ze, in alle korthed die de bespreking van een bundel eigen moet zijn, de revue doen passeren.

P. H. Admiraal schrijft over economische macht. Zijn analyse mondt uit in de stelling dat de „grote ondernemingen” in hoge mate de economische en ook de maatschappelijke ontwikkeling stuwen in een richting die in verschillende opzichten ongewenst is. Aangezien de economische macht die hiertoe leidt niet moet „worden gezocht in overeenkomsten van aanbieders of in andere elementen van de marktstructuur, maar binnen de grote ondernemingen in de mogelijkheden de marktwerking te reguleren”, moet het mededingingsbeleid van de overheid zich aanpassen aan de nieuwe omstandigheden. Schrijver bepleit een institutionalisering van het beleid tot externe controle op het marktgebeuren „zonder dat de competentie van de consument en de particuliere onderneming bij hun beslissingen wordt aangetast” door het in het leven roepen van „bedrijfstakamers”, die vérgaande bevoegdheden zouden moeten krijgen (waardoor van de competentie van de onderneming niet veel over blijft!), zoals goedkeuring voor de introductie van nieuwe producten, uitbreiding van de productiecapaciteit enz., toetsing van

Dit alles neemt niet weg, dat het boek een goed overzicht geeft van de literatuur over de uitbreiding van de vraagtheorie van Slutsky, Hicks en Tintner in bovengenoemde richtingen. Daarbij wordt vaak een synthese gegeven van de bestaande theorieën en worden de nodige twistpunten opgelost.

J. Muysken

1) N. Kaldor, The irrelevance of equilibrium economics, *Economic Journal*, 82, 1972, blz. 1237-1255.

W. Leontief, Theoretical assumptions and nonobserved facts, *American Economic Review*, LXI, 1971, blz. 1-7.

O. Morgenstern, Thirteen critical points in contemporary economic theory: an interpretation, *Journal of Economic Literature*, X, 1972, blz. 1163-1189.

E. H. Phelps Brown, The underdevelopment of economics, *Economic Journal*, 82, 1972, blz. 1-10.

kartels en cao's, waarbij o.a. de levensduur en de prijs van het eindprodukt en voorgenomen wijzigingen van het aantal arbeidsplaatsen in de oordeelsvorming kunnen worden betrokken. Voorts: een overkoepelend orgaan in de trant van de SER. „Er ontstaat een soort van economisch parlement”. Schrijver wenst dus een zeer diep ingrijpend dirigistisch apparaat, dwars door de bestaande instituties heen. Dit onzalige idee komt m.i. voort uit een veel te grote betekenis die de auteur toedicht aan zijn „grote ondernemingen”, met diversificatie, innovatie en marketing, in het totaal van het economisch bestel.

H. Booi en K. A. Koekkoek onderzoeken op grondige wijze de veranderingen in de concentratiegraad in de Nederlandse nijverheid, in deze zin dat zij een aantal factoren beschouwen die geacht kunnen worden de concentratiegraad te beïnvloeden. Hun conclusies — noodgedwongen gebaseerd op een beperkt materiaal — zijn: een negatieve correlatie tussen veranderingen in de concentratiegraad en veranderingen in de omvang van de markt, een positieve correlatie tussen veranderingen in de concentratiegraad en in de, volgens de hypothese voornamelijk uit technologische ontwikkeling voortvloeiende, vestigingsgrootte; de verklarende waarde van deze twee krachten is ongeveer even groot. Veranderingen in de „multiplant economies” en in de kapitaalbehoefte blijken geen of nauwelijks invloed te hebben.

Elizabeth Brunner, voormalig medewerkster van wijlen Prof. P. W. S. An-

draws schrijft over een onderwerp waarover zij bij uitstek deskundig is: „Competition Policy”. Een citaat:

„Sitting round a cartel table . . . I have seen, contrary to what I expected, how strong the force of competition can be, and how often the cartel is used as an ordered framework of short-run regulation within which longer-run competitive positions are established and exploited quite vigorously”.

Zij breekt een lans voor een politiek niet zozeer tegen monopolies en „restrictive practices” als vóór mededinging.

Chr. Glasz past de, eertijds zeer bekende, nu wel in de vergetelheid geraakte, indeling van J. G. Koopmans in drie ordeningstypen, door de opsteller voor het geldwezen in de geleide economie bedoeld, toe op de instrumenten van de sociaal-economische politiek in de gemengde economische orde. Een beschouwing en vergelijking van de drie complexen geeft hem geen reden tot pessimisme, maar wel tot de conclusie dat een min of meer geijkt type van deze gemengde orde nog niet kan worden geschetst.

J. A. Hartogs bijdrage draagt de titel „Economische groei noodzakelijk?” Deze vraag komt overigens nauwelijks ter sprake, maar wordt vervangen door twee andere vragen: in hoeverre is het mogelijk de economische groei in Nederland af te remmen en welke zijn de consequenties van het stopzetten van deze groei? Deze vragen beantwoordt de auteur op een wijze die, naar hij zich zeer wel bewust is, niet diep gaat.

L. H. Klaassen en J. H. P. Paelinck stellen zich in hun artikel „Maatschappelijke baten-kostenanalyse: enkele kwalitatieve beschouwingen”, de vraag of het mogelijk is wat te doen aan de bekende zwakte van de baten-kostenanalyse dat men de niet in geld uitdrukbare effecten van een project — bijv. met betrekking tot het milieu — moet afwegen tegen de wel in geld uitdrukbare. Nu is het uiteraard, met alle respect voor de matrixalgebra, onmogelijk zulke imponderabilia op geld te waarden. De schrijvers geven echter een methode waarbij men dit waarden tot op zekere hoogte kan vermijden, nl. door het introduceren van een schaduwproject, zo gekozen dat de totale effecten van initieel + schaduwproject op het milieu = 0 worden. Op het project drukken dan additioneel de kosten van het schaduwproject, dat men eventueel zelfs niet zou behoeven uit te voeren. Niet alle problemen zijn dan opgelost en er komt zelfs een probleem bij, te weten het kiezen van een schaduwproject dat de schade aan het milieu juist compenseert, maar de noodzaak van „measuring the inmeasurable” vermijdt men tot op zekere hoogte.

H. M. de Lange, „Opnieuw: een Europese inkomenspolitiek”. Dit artikel komt neer op een pleidooi voor en bespiegelingen over een door een breed

opgezette (culturele) politiek gedragen inkomenspolitiek, ook gebruikt voor het bereiken van grotere gelijkheid van inkomens. Het betoog is losjes gekoppeld aan het rapport van de Club van Rome en levert voorts kritiek op het voorstel t.a.v. een inkomensbeleid van het Europese parlement.

C. Lowell Harriss behandelt in zijn bijdrage, los van elkander, twee belastingonderwerpen. Hij kritiseert, langs traditionele banen, de vennootschapsbelasting; betere alternatieven acht hij de inkomstenbelasting en de (directe?) verbruiksbelasting. In de tweede plaats toont hij zich een voorstander van een hoge grondbelasting.

J. Tinbergen werpt in zijn „Aanteekeningen over rechtvaardige verdeling” de vraag op of de economen niet iets meer gestalte kunnen geven aan de „fundamentele gelijkheid aller mensen”, een vraag waarmee hij zich al jaren lang heeft bezig gehouden. Hij stelt nu voor de welzijns- of ophelimitsfunctie, die het waardestelsel van een persoon of een groep personen weergeeft, op te bouwen uit drie soorten grootheden: parameters, variabelen en coëfficiënten. De definitie van rechtvaardigheid is gelijkheid van het welzijn of de ophelimitsfunctie tussen de betrokken personen of groepen. Waar deze niet aanwezig is kan men haar op vele manieren bewerkstelligen; de belangrijkste zijn regeling van de inkomens en werktijden.

De parameters registreren alle gemeten eigenschappen, voor zover relevant voor de economische wetenschap, bijv. componenten van de bekwaamheid en van de behoeften. De variabelen geven de omstandigheden weer, zoals het beroep en het daarbij behorende inkomen. De coëfficiënten tenslotte geven de sterkte van de invloed van zowel parameters als variabelen op het welzijn weer.

Tinbergen noemt zijn bijdrage terecht „aanteekeningen”. Zij zijn zeer beknopt en geven daardoor niet veel aanknopingspunten voor opmerkingen (voor een verdere uitwerking zie zijn artikel in *De Economist*, 1973, blz. 172 e.v.). Ik volsta met een enkele, principiële, vraag: waarom blijven de parameters beperkt tot de gemeten eigenschappen „voor zover relevant voor de economische wetenschap”? Het komt mij voor dat een echte ophelimitsfunctie, een functie dus waarvan de waarde het welzijn van een persoon aangeeft, alle attributen (in de ruimste zin) van die persoon, voor zover relevant voor zijn welzijn dient te bevatten, dus ook psychische eigenschappen, bijv. werklust, naijver, eerzucht enz. Nu toch nog een tweede vraag: dienen verschillen in bijv. werklust gecompenseerd te worden door verschillen in inkomen of werktijden?

In het artikel van A. J. Reitsma, met een zeer lange titel, dat de schrijver (te)

bescheiden als enkele kanttekeningen kenschetst, geeft hij in een zorgvuldige analyse een soort dogmengeschiedenis van het vraagstuk der taakverdeling tussen de twee instrumenten: binnenlandse rentevoet en begrotingsoverschot. Doelstellingen zijn volledige werkgelegenheid en betalingsbalansen evenwicht. Bij het lezen van het artikel rees bij schrijver dezes een groeiende irritatie, zeker niet tegen de auteur, maar tegen de medeplichtigen aan de weergegeven discussie gericht, tot zijn stemming aanmerkelijk verbeterde bij het bereiken van de door Reitsma opgeworpen vraag of het taakverdelingsvraagstuk niet is uitgegroeid tot een nogal omvangrijke intellectuele speeltuin, welke ik volmondig bevestigend beantwoord. De drie vragen waarmee het artikel besluit zijn bijzonder ter zake.

Het is voor wie kennis heeft genomen van wat de laatste jaren over de problemen van de dagbladers is geschreven een genoegen in de bijdrage van M. Rooij, „Bespiegelingen over de exploitatiewijze van kranten”, de wijze, onbevooroordeelde en evenwichtige analyse van een gecompliceerde materie van de hand van een bij uitstek deskundige te leren kennen. Het is het langste artikel in de bundel, maar bevat dan ook uitvoerige, welgekozen citaten. Een samenvatting in enkele zinnen is onmogelijk. Volstaan zij met de constatering dat de auteur geen pasklare oplossing voor een ernstig probleem biedt, hetgeen geen verwondering vermag te verwekken.

F. W. Rutten, „Over de macro-economische politiek tijdens de zestiger jaren”. Ook hier bescheidenheid: de auteur noemt zijn bijdrage een notitie, waarmee hij bepaald geen recht doet aan het vele werk dat erin is gaan zitten. In een aangenaam bondige stijl behandelt de schrijver achtereenvolgens:

1. de ontwikkeling van de bekende doelvariabelen: produktievolume, werkloosheid, betalingsbalans (handelsbalans), arbeidsinkomensquote en prijsontwikkeling voor de periode 1953-1970, in de vorm van regressievergelijkingen (met hoge R's);
2. de twee hoofdthema's van de macro-economische politiek: stabilisatie van de volumeconjunctuur en beperking van de prijsstijging;
3. de toepassing van het trendmatige begrotingskader en de structurele normering;
4. enkele monetaire aspecten.

De conclusies t.a.v. de laatste drie punten zijn noodgedwongen op vele punten tentatief, maar gaan vergezeld van belangwekkende commentaren en beschouwingen.

J. H. van Stuijvenberg onderzoekt „de” these van Weber dat het Calvinisme, vooral met zijn leerstuk van de uitverkiezing, dat tot ascese en „rast-

lose Berufsarbeit" maant, de drijvende kracht tot het ontstaan van het kapitalisme is geweest. Het onderzoek gaat verschillende kanten op. De these — of Weber — komt er niet goed af. Zij blijkt inconsistent te zijn, haar opsteller houdt de mogelijkheid open van een onbeperkt aantal gradaties in het causale verband tussen de Calvinistische mentaliteit en de „Geist des Kapitalismus" en van de theologische motivering van de these is niets in de literatuur te vinden. „Dit is dodelijk voor (de) these".

Alvorens Melville J. Ulmer in zijn artikel „The concept of work and its implications for economic stabilization" overgaat tot zijn hoofdthema, geeft hij enkele beschouwingen omtrent de behandeling van het begrip arbeid in de orthodoxe economische theorie, waarin enige opmerkelijke uitspraken gedaan worden. Zo construeert hij een „Puritan-Keynesian approach" (sic), die arbeid als een eindprodukt van het leven opvat, en meent hij dat arbeid niet een „means to life" is, maar een integraal deel van het leven, waartussen hij dus bijkbaar een tegenspraak ziet.

Zijn hoofdthema is dat budgettaire en monetaire maatregelen niet in staat zijn de conjunctuur te stabiliseren, doch alleen een heen en weer schuiven langs de Phillips-curve bewerkstelligen. Vandaar zijn pleidooi voor „tax-financed

public employment" — zeker geen gloednieuw idee (Haavelmo) —, waarbij hij licht heenloopt over de problemen die daarbij rijzen.

J. H. Zoon schrijft over leefbaarheid, gedefinieerd als „het geheel van externe omstandigheden waaronder de menselijke activiteiten worden uitgeoefend". Hij vraagt zich af of in Nederland van leefbaarheidsmigratie sprake is. Migratiesaldi van Noord- en Zuid-Holland duiden hier enigszins op, ofschoon niet bekend is of de migranten er een offer voor hebben gebracht. Een enquête geeft geen steun aan de gedachte dat verschillen in het natuurlijke milieu tot migratie van enige omvang leiden.

J. R. Zuidema ontwikkelt in zijn bijdrage enige gedachten over de economische orde. In zijn niet gemakkelijk leesbaar betoog verwerpt hij het begrip economische orde: „De economische orde bestaat niet. Er bestaan slechts een aantal economische instituties", bijv. de institutionele markt.

Als curiosum zij vermeld dat op blz. 319 van deze bijdrage een alinea voorkomt die, naast negen stellende, vijftien vragende zinnen telt.

Met de Z zijn wij aan het eind van de reeks bijdragen gekomen. Ik ben mij ervan bewust ze niet alle voldoende recht te hebben doen wedervaren.

Zoals reeds in de aanhef van deze bespreking is vermeld, is de uiterlijke verzorging voortreffelijk. Ik kwam slechts één drukfout tegen: in de grafiek op blz. 310 ontbreekt de jaartallen-aanduiding. De typografische uitvoering is geheel eenvormig, op één uitzondering na, nl. het gebruik van hoofdletters in Engelse titels. Uniform is ook de plaatsing van de noten: aan het eind van elk artikel. Dit heeft voordelen, maar voor de lezer het grote nadeel van voortdurend heen en weer bladeren. Bij Tinbergen was dit geen bezwaar (aantal noten: 0), des te meer bij Van Stuijvenberg en Zuidema.

Het boek besluit met een bibliografie, die ver over de honderd plaatsen telt, waaronder, eenmaal vermeld, de wekelijkse rubriek „Dezer Dagen" in dit tijdschrift van 1945 t/m 1952, in totaal dus meer dan 500 publikaties van de hand van de jubilaris!

P. B. Kreukniet

Dr. A. J. Verbrugh: Een wettige standaard voor de geldeenheden, anker van de maatschappij. De Vuurbaak, Groningen, 1973, 96 blz., f. 12,50.

Verzameling van de publikaties over de financieel-economische visie van het Gereformeerd Politiek Verbond.

Bij de gemeentelijke sociale dienst ontstaat binnenkort op de afdeling financieel beheer een vacature voor een jonge

M.B.A.'er

GEMEENTE VLAARDINGEN

Deze afdeling houdt zich bezig met de registratie en bewaking van de talrijke financiële zaken waarmee de sociale dienst is belast, zoals uitkeringen voor de Algemene Bijstandswet, W.W.V., etc.; er wordt van een computer gebruik gemaakt.

Voor deze functie wordt gedacht aan een medewerker, die in het bezit is van een M.B.A.-diploma en die niet ouder is dan 30 jaar.

Geboden wordt, afhankelijk van opleiding, leeftijd en ervaring een salaris van maximaal f 1.778,— per maand; een verdere uitloop behoort na verloop van tijd tot de reële mogelijkheden.

De A.O.W.-premie komt voor rekening van de gemeente.

Bij de aanstelling behoort opname in de I.Z.A.-ziekttekostenverzekering.

Belangstellenden worden verzocht hun schriftelijke sollicitatie te zenden aan de afdeling Personeelzaken, Stadhuis, Vlaardingen.

Douglas Mc.Gregor: De professionele manager. Serie: Structuur, Samsom NV, Alphen aan den Rijn, Brussel, 1973, 239 blz., f. 29,75.

Mc.Gregor schreef dit boek kort voor zijn overlijden in 1964. Warren G. Bennis en Carolina Mc.Gregor maakten het manuscript geschikt voor publicatie. De bekende managementdeskundige geeft in dit boek een persoonlijke benadering van de aard van het leiderschap en van de vraag, hoe organisatiedoelinden zo goed mogelijk kunnen worden verbonden met individuele behoeften. Hij toont hiermee aan hoe een organisatie die is gebaseerd op de principes van theorie Y, kan worden ontwikkeld door interventies van de zijde van de leiding en door werkelijk begrip. De inhoud luidt verkort:

1. De manager en de menswetenschappen;
2. Het gedrag van de manager;

3. Het verbeteren van de effectiviteit van de organisatie;
4. Macht en controle;
5. Teamwork en spanningen.

De oorspronkelijke titel luidt: *The professional manager.*

G. J. Kruijer: Observeren en redeneren. Vijfde herziene druk. Boom BV, Mepel, 1973, 156 blz., f. 15,50.

De auteur, hoogleraar in de toegepaste sociologie aan de Universiteit van Amsterdam, geeft in dit boek een algemene inleiding tot kennisvorming voor degene die zich wil bezinnen op de voornaamste begrippen uit de logica en wetenschapsleer. Het accent ligt op het denktechnisch instrumentarium van de wetenschap: begrippen, stellingen, redeneren, deduceren, induceren, vergelijken, oorzakelijkheid, wet, theorie enz. Veel aandacht krijgen ook bewijsvoering, probleemstelling en verificatie. De

tekst is beproefd in het kader van het vak methodiek van het sociaal wetenschappelijk onderzoek.

J.P. Simeray: De structuur van de onderneming. Serie: Bouwstenen voor het bedrijfsleven, Samsom NV, Alphen aan den Rijn, Brussel, 1973, 239 blz., f. 35.

De auteur geeft in dit boek een grote hoeveelheid structuurvoorbeelden en mogelijke concepties. Hij geeft ook nadere inlichtingen over verbindingssystemen, die van vitaal belang zijn voor de coördinatie van de activiteiten en de samenhang van de groepen, die maar zelden efficiënt zijn geregeld. De schrijver verliest hierbij niet uit het oog dat de invloed van de mensen uiterst belangrijk is, wat het noodzakelijk maakt psychologisch behoedzaam te werk te gaan bij de toepassing van zuiver theoretische methodes. De oorspronkelijke titel luidt: *La structure de l'entreprise.*

10 de rijksoverheid vraagt

wetenschappelijk medewerker (mnl. / vrl.)

voor het Ministerie van Algemene Zaken

t.b.v. de Rijksvoorlichtingsdienst, Stafafdeling Coördinatie en Onderzoek

De afdeling is o.m. belast met het verrichten of initiëren en begeleiden van wetenschappelijk onderzoek, alsmede met het bewerken van de onderzoekresultaten t.b.v. de overheidsvoorlichting. Voorts houdt de afdeling zich bezig met coördinatie op terreinen waar de dienst met centrale uitvoeringstaken is belast, respectievelijk een technisch-informatieve functie heeft ten dienste van andere rijksorganen.

Taak: aan de hand van onderzoekresultaten adviseren inzake doelmatigheid en effectiviteit van productie en distributie van communicatiemateriaal, alsmede uitvoering van overheidsvoorlichting. Tevens voorbereiden van algemene beleidszaken zoals opstellen output-analyses en oplossing van optimum-vraagstukken.

Vereist: doctoraal examen economie b.v.k. sociologisch-economische richting, ruime ervaring met onderzoekmethoden en -technieken en bekendheid met communicatiemiddelen.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris max. f 3449,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturenummer 3-2097/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

De salarissen zijn exclusief 7½ % vakantie-uitkering en een toeslag van max. f 30,- per maand.